

Модуль 1.

Тема 1. Поняття, предмет, принципи кримінального права

1. Поняття та предмет кримінального права

2. Завдання кримінального права

3. Система позитивного кримінального права

4. Принципи кримінального права

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття та предмет кримінального права

Поняття «кримінальне право», зазвичай, в теорії розглядається в чотирьох його значеннях:

- 1) кримінальне право як галузь законодавства, що виявляється в єдиному законодавчому акті – Кримінальному кодексі України;
- 2) кримінальне право як галузь юридичної науки;
- 3) кримінальне право як галузь права;
- 4) кримінальне право як навчальна дисципліна.

Кримінальне право як галузь законодавства – це система кримінально-правових норм, сформульованих і прийнятих, зазвичай, парламентом України як законів, які визначають підстави та принципи кримінальної відповідальності, а також те, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання слід застосовувати до осіб, що їх вчинили. Основні ознаки кримінального права як галузі законодавства є такі:

- його норми встановлює лише вищий орган законодавчої влади – Парламент України;
- воно набуває прояву в законах;
- метод реалізації кримінального закону є специфічним, притаманним лише цьому закону – це покарання особи за порушення кримінально-правової заборони.

Кримінальне право як наука – це певна система поглядів, ідей, концепцій щодо теорії кримінального закону, практики його застосування та шляхів реформування, генези кримінального права.

Наука кримінального права – це фундаментальна наука. Вона є науковим підґрунтям для інших наук кримінального циклу – кримінології, судової психології, судової психіатрії, судової медицини, статистики, криміналістики та ін. Водночас, вона використовує дані цих прикладних наук. Так, кримінологія – це юридична наука, що вивчає причини злочинності, особу злочинця, розробляє спеціальні заходи щодо запобігання злочинам. Поняття, вироблені в науці кримінального права (злочин, форми вини, вік відповідальності за певні види злочинів та ін), широко використовуються в кримінології. Кримінологічні ж дані про динаміку, структуру, стан, коефіцієнти злочинності тощо запозичує кримінальне право.

Кримінальне право як галузь права – це сукупність кримінально-правових норм, які визначають злочинність і караність діяння. Кримінальне право як галузь права (М Коржанський) – це сукупність суспільних відносин, які дозволяють і забезпечують особі суспільну можливість жити, володіти, користуватися найціннішими благами суспільного життя та забороняють решті членів суспільства шкодити й руйнувати ці можливості.

Отже, кримінальне право як сукупність правових норм встановлює:

- які порушення закону визнаються злочинами;
- які види покарання призначаються за їх вчинення;
- що є підставою кримінальної відповідальності;
- умови, підстави та порядок призначення покарання;
- умови, підстави та порядок звільнення від покарання.

Кримінальне право як навчальна дисципліна – це систематизована у певному порядку (у теми, модулі) сукупність знань про теоретичні засади кримінального закону та його історичні витoki, про чинний КК України та слідчо-судову практику його застосування, про закордонне кримінальне законодавство.

Конституція України має фундаментальне значення для кримінального права. Норми кримінального права повинні цілком відповідати положенням Конституції. Якщо ж яка-небудь норма суперечить нормам Основного Закону, вона не може бути застосована. Нові кримінальні закони мають відповідати нормам Конституції, бо не можуть мати розбіжностей з нею. Норми Основного Закону є нормами прямої дії та можуть застосовуватися при вирішенні кримінальних справ.

Предметом правового регулювання кримінального права як галузі законодавства є відносини, що виникають у результаті вчинення злочину та застосування відповідного покарання за його вчинення.

Розкриваючи сутність предмета кримінально-правового регулювання, можна виділити дві основні сфери людського буття, в яких активно функціонують норми кримінального права:

- 1) сфера правомірної поведінки громадян при заподіянні шкоди за наявності обставин, які виключають злочинність діяння (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, що вчинила злочин та ін.);
- 2) злочинна поведінка.

2. Завдання кримінального права

Завдання кримінального права як галузі законодавства викладено в ст. 1 КК: правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку й громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Із змісту ч. 1 ст. 1 випливає, що двома основними завданнями КК є:

- 1) правове забезпечення охорони певних суспільних відносин та соціальних благ;
- 2) запобігання злочинам.

Об'єктами, що беруться під охорону за допомогою норм КК, є права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, а також мир і безпека людства. Норми КК охороняють лише найважливіші елементи зазначених об'єктів. Охорона менш важливих суспільних відносин і соціальних благ здійснюється за допомогою правових норм інших галузей права (зокрема адміністративного, цивільного, трудового права).

Основними завданнями науки кримінального права є:

- 1) розробка фундаментальних проблем теорії кримінального права;
- 2) вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КК і практики його застосування;
- 3) подальше вивчення всіх інститутів кримінального права з метою визначення їх ефективності;
- 4) зміцнення тісних зв'язків з правотворчими та практичними органами,

5) подальше вдосконалення всієї науково-педагогічної діяльності для підготовки висококваліфікованих фахівців-правознавців;

б) вивчення кримінального законодавства та практики його застосування в країнах близького й далекого зарубіжжя.

Сьогодні важливим завданням науки кримінального права є підготовка змістовних коментарів до КК.

3. Система позитивного кримінального права

Система позитивного кримінального права

Система - це ціле, яке складається із частин.

Система Загальної частини позитивного кримінального права як складова галузевої системи кримінального права України має самостійне значення і містить, як уже зазначалося, загальні кримінально-правові норми щодо завдання кримінального закону та підстави кримінальної відповідальності, щодо загального поняття злочину та особи, яка підлягає кримінальній відповідальності, щодо загальних засад призначення покарання тощо. Система Загальної частини чинного кримінального законодавства - це певний порядок розміщення загальних (основних) його норм у КК України.

Система Загальної частини Кримінального кодексу України 2001 р. побудована відповідно до етапів реалізації кримінальної відповідальності. Вона передбачає низку нових кримінально-правових інститутів і норм, які впливають з теорії цієї галузі науки. Зокрема, це такі інститути, як Злочин, його види та стадії (розділ III); Повторність, сукупність та рецидив злочинів (розділ VII). Окремі розділи складають: Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування (розділ XIV), Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV).

4. Принципи кримінального права

Факт законодавчого закріплення принципів кримінального права – це крок вперед у порівнянні з КК України 1960 року, коли лише контекстуальне закріплення принципів давало можливість неоднозначно тлумачити їхній зміст. Ще в 70-х роках учені вказували на те, що ступінь і характер законодавчого регулювання кримінального судочинства відображається і на межах, у яких можливе втілення тих чи інших ідей у правозастосовчій діяльності слідчих і судових органів.

Принципами кримінального права визнаються найзагальніші засади кримінального законодавства, що встановлені законом або безпосередньо з нього впливають і які мають пряму дію, пряму регулятивну функцію.

Забезпечення текстуальної форми закріплення принципів у КК як необхідна умова закріплення та реалізації принципів у кримінальному праві є сьогодні одним з першочергових завдань законодавця, адже принципи кримінального права мають специфічний зміст, хоча вони й нерозривно пов'язані із загально-правовими принципами, інші джерела кримінального права в силу своєї природи не можуть містити систему принципів кримінального права у повному обсязі (достатньому з точки зору цілей тазавдань кримінально-правового регулювання).

Усі принципи кримінального права можна поділити на загальні та спеціальні.

Загальні принципи притаманні не тільки кримінальному праву, але й іншим галузям права. Це, зокрема: законність, рівність громадян перед законом, невідворотність відповідальності, принципи справедливості, гуманізму та демократизм.

Спеціальні принципи притаманні, зазвичай, тільки кримінальному праву Розглянемо їх:

- **Принцип законодавчого визначення злочину** (немає злочину, не передбаченого Законом). Це один із найважливіших спеціальних принципів кримінального права. Його визначено в статтях 1, 2, 3 та 11 КК України. Реалізація цього принципу не залишає місця для аналогії кримінального закону, що, до речі, прямо заборонено в ч. 4 ст. 3 КК

- **Принцип особистої відповідальності** – кримінальна відповідальність можлива лише за власні дії (бездіяльність). Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної

відповідальності за злочин, учинений іншою особою. Цей принцип безпосередньо впливає зі змісту ч. 2 ст. 2 КК "Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду". Принцип особистої відповідальності діє по відношенню до тих осіб, що вчинили злочини, в тому числі і по відношенню до співучасників, хоча і немає тут деякої специфіки, що зумовлена самим інститутом співучасті. Організатор, підмовник, посібник також несуть кримінальну відповідальність лише за діяння, які вчинені ними особисто. Однак, в силу того, що злочин було вчинено спільно з виконавцем, то такого роду вчинені ними особисті діяння оцінюються не тільки самі по собі, але й с точки зору їх вкладу в спільну злочинну діяльність. Саме тому КК передбачає, при призначенні покарання співучасникам поряд з іншими обставинами враховуються ступінь і характер участі кожного співучасника в вчиненому злочині. У відповідності до даного принципу співучасник не несе відповідальність за ті дії виконавця, які не охоплювалися його умислом та були для нього ексцесом виконавця .

• **Принцип винної відповідальності** — кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, тобто лише якщо особа ставиться до злочину та до його наслідків навмисно чи необережно (ст. 23).

Невинно спричинена шкода (казус), незалежно від її тяжкості, злочином не визнається та за неї не може передбачатися кримінальна відповідальність. У діючому кримінальному законодавстві принцип винної відповідальності отримав закріплення у статті 3 КК, згідно якої до кримінальної відповідальності і покаранню може бути притягнута особа, що вчинила винне (суспільне або з необережності) суспільно-небезпечне діяння, визначене кримінальним законом як злочин. Отже принцип винної відповідальності можна визначити наступним чином: особа несе суспільно небезпечні наслідки, які настали в результаті їх вчинення та по відношенню до яких встановлена вина (умисел чи необережність).

• **Принцип суб'єктивної осудності.** Кримінальна відповідальність ґрунтується лише на суб'єктивній осудності. Об'єктивна осудність відхиляється, оскільки вона не бере до уваги, не припускає участі в діях свідомості та волі особи.

• **Принцип повної відповідальності.** Повнота осудності означає вимогу поставити в провину особі все скоєне нею, незалежно від того, якою кількістю кримінально-правових норм цього передбачено. Ніяких обмежень така вимога не має, незалежно від того, створює все вчинене реальну чи ідеальну сукупність злочинів. У рішеннях вищих судових органів будь-яка неповнота осудності визнається безумовною підставою для повернення кримінальної справи на додаткове досудове слідство.

• **Принцип переваги пом'якшуючих відповідальність обставин.** При конкуренції обтяжуючих і пом'якшуючих відповідальність обставин перевагу мають пом'якшуючі обставини вчинення злочину

• **Принцип більшої караності групового злочину.** За невеликим винятком, усі чи переважна більшість правових норм про відповідальність за навмисні злочини містять кваліфікуючі ознаки – вчинення його групою осіб або організованою групою Крім того, п 2 ст. 67 КК визнає вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою обставиною, що обтяжує відповідальність винної особи.

• **Принцип повної компенсації заподіяної злочином шкоди** є частковою реалізацією нової концепції кримінального закону – концепції захисту, заміни каральної функції кримінального закону функцією захисту, функцією поновлення порушених прав та інтересів особи.

Завдання

1. Дати визначення поняття кримінального права
2. Визначити предмет кримінального права
3. Завдання кримінального права
4. Характеристика Загальної та Особливої частини Кримінального права
5. Принципи кримінального права

Тема 2. Джерела кримінального права

1. **Форми існування кримінального права**
2. **Закон про кримінальну відповідальність в системі джерел кримінального права. Загальна та Особлива частини Кримінального кодексу України**
3. **Тлумачення закону про кримінальну відповідальність**
4. **Чинність і дія закону про кримінальну відповідальність**

Література

9. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
10. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
11. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
12. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
13. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
15. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
16. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. **Форми існування кримінального права**

У КК України (ч. 1 ст. 3) зафіксовано офіційний підхід щодо форм існування законодавства про кримінальну відповідальність, згідно з яким воно становить собою один кодифікований закон – Кримінальний кодекс України; інші нормативно-правові акти не входять до системи кримінального законодавства (існують деякі винятки).

До форм кримінального права можна віднести усі види документів, з яких є можливість отримати інформацію про зміст норм кримінального права. Це:

- 1) **нормативно-правові та деякі інші, суміжні з ними, акти:**
  - закон про кримінальну відповідальність – основна форма кримінального права. Це КК України та закони, які вносять до нього зміни;
  - Конституція та інші закони України, а також підзаконні акти, точніше, їх окремі положення;
  - окремі рішення КС, якими положення того чи іншого кримінального закону визнано неконституційними або, навпаки, конституційними;
  - окремі положення чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР;
  - окремі загальновизнані принципи і норми міжнародного права (зокрема такі, як принцип верховенства права, принцип справедливості, принцип пропорційності, принцип юридичної визначеності);
- 2) **акти застосування (правореалізаційні) та акти тлумачення (інтерпретаційні):**

- окремі рішення ЄСПЛ та інших міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною;
- судова практика національних судів, у т.ч. рішення КС щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України та акти судового тлумачення судів загальної юрисдикції;
- кримінально-правова доктрина.

2. Закон про кримінальну відповідальність в системі джерел кримінального права. Загальна та Особлива частини Кримінального кодексу України

Закон про кримінальну відповідальність – це нормативно-правовий акт, що приймається ВР і визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями, і встановлює, які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Риси закону про кримінальну відповідальність:

- він має специфічне завдання – правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від суспільно небезпечних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання к.пр.;

- він становить собою кодифікований акт – Кримінальний кодекс, а закони про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, мають включатися до нього одночасно з набранням ними чинності; – його застосування за аналогією заборонено;

- його положення у певних випадках можуть мати зворотну дію в часі.

Інші форми кримінального права, – такі як інші закони, підзаконні акти, чинні міжнародні договори, судова практика, доктрина, – можуть лише допомогти у з'ясуванні тих або інших положень КК. Іноді вони можуть вплинути на зміну відповідних положень КК (наприклад, коли йдеться про імплементацію положень міжнародного договору в кримінальне законодавство України, або коли судовою практикою чи науковою доктриною доведено необхідність такої зміни).

Закон про кримінальну відповідальність (КК) складається із Загальної та Особливої частин, кожна з яких, у свою чергу, із розділів, а розділи – із статей. Загальна частина складається із 16, а Особлива – із 20 розділів, кожен з яких має відповідну назву. Назва розділів Особливої частини відображає певну групу розташованих у ньому к.пр., об'єднаних спільним об'єктом посягання.

Загальна та Особлива частини КК органічно взаємопов'язані, взаємообумовлені і побудовані за принципом системності, тобто становлять єдину систему кримінально-правових норм.

Деякі статті КК складаються з однієї, а більшість – з кількох частин, кожна з яких є окремою кримінально-правовою нормою. Деякі частини статей КК поділяються на абзаци та/або на пункти.

Переважає більшість статей Особливої частини КК складаються з диспозиції і санкції. Диспозиція – це та частина норми, в якій описуються конкретні ознаки кримінально протиправного діяння. Так, у ст. 115 КК диспозицією є слова «вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині».

Санкція – це частина статті Особливої частини КК, яка встановлює (вид) види і розмір (розміри) покарання за к.пр., вказане у диспозиції.

3. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність

Залежно від того, хто здійснює тлумачення (за суб'єктом), розрізняють тлумачення:

1) офіційне (легальне), яке дає орган, спеціально на те уповноважений. Правом офіційного тлумачення законів, у тому числі кримінальних, наділений виключно КС. Його роз'яснення є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені;

2) автентичне, яке дає орган, що прийняв закон. За чинною Конституцією і законами України автентичне тлумачення ВР не застосовує, хоча до 1996 р. ВР таке тлумачення здійснювала, і воно мало загальнообов'язкову силу. Утім, комітети ВР сьогодні мають право з питань, віднесених до предметів їх відання, надавати роз'яснення щодо застосування положень законів, які не мають статусу офіційного тлумачення;

3) судове (казуальне). Воно має такі різновиди:

– тлумачення, яке здійснює суд (суддя) будь-якої інстанції при розгляді конкретної кримінальної справи. Воно є обов'язковим – якщо судом вищої інстанції не визнано інше – тільки у тій справі, у зв'язку з якою воно здійснювалось. Якщо таке тлумачення виходить від вищих судових органів (наприклад, ВС, ВСС), то воно одночасно може бути обов'язковим для виконання у справі, у зв'язку з якою воно здійснювалось, і зразком правильного застосування закону для судів нижчих інстанцій при розгляді аналогічних справ;

– тлумачення (роз'яснення рекомендаційного характеру) з питань застосування законодавства при вирішенні кримінальних справ, яке до 2010 р. за результатами узагальнення судової практики давав у своїх постановях ПВС і які не втратили свого значення у зв'язку з тим, що не змінилось відповідне законодавство і пленум ВСС не видав з цих же питань власної постанови;

4) доктринальне (наукове), яке дають фахівці у галузі кримінального права в коментарях до КК України, монографіях, підручниках, навчальних посібниках і довідниках, експертних висновках, статтях, лекціях, доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях, тощо.

Для тлумачення закону про кримінальну відповідальність застосовуються такі прийоми (способи) тлумачення:

1) граматичний (філологічний, лінгвістичний) – з'ясування змісту закону шляхом етимологічного аналізу термінів, що у ньому вживаються, та аналізу його тексту за допомогою правил граматики, синтаксису, орфографії та пунктуації; перевірка закону на відповідність лінгвістичним правилам.

2) логічний – з'ясування змісту закону на підставі правил логіки; перевірка його на відповідність аристотелевим правилам логіки.

3) системний (систематичний) – з'ясування змісту закону про кримінальну відповідальність шляхом звернення до положень цього та/або інших законів.

4) історичний – з'ясування соціальних факторів, що обумовили прийняття конкретного положення закону про кримінальну відповідальність, перевірка закону на відповідність його законам історичного розвитку суспільства. Цей метод виражається у правильній оцінці призначення закону в період його прийняття;

5) компаративний – з'ясування змісту закону шляхом порівняння його з відповідними положеннями законів про кримінальну відповідальність інших держав.

6) функціональний – з'ясування змісту закону на основі аналізу конкретних обставин, умов, в яких він застосовується (йдеться про «волю актуального законодавця»).

7) спеціально-юридичний – з'ясування змісту закону, засноване на досягненнях юридичної науки і практики, знанні юридичної техніки, техніко-юридичних способів і прийомів, використовуваних законодавцем для вираження своєї волі, на професійному умінні і навичках інтерпретатора.

4. Чинність і дія закону про кримінальну відповідальність

Відповідно до положень Кримінального кодексу України:

Стаття 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

1. Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

2. Кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.

3. Часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі

1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

2. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі.

3. Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

4. Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Стаття 6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінального правопорушення, вчиненого на території України

1. Особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

2. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

3. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

4. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Стаття 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені кримінальні правопорушення зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення.

Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співчасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-яке кримінальне правопорушення, передбачене у [статтях 368, 368³, 368⁴, 369 і 369²](#) цього

Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Стаття 9. Правові наслідки засудження особи за межами України

1. Вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за кримінальне правопорушення, вчинене за межами України, та знову вчинили кримінальне правопорушення на території України.

2. Відповідно до частини першої цієї статті рецидив кримінальних правопорушень, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового кримінального правопорушення, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.

Стаття 10. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України, та виконання вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами

1. Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

2. Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду.

3. Україна може перейняти кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з цим Кодексом визнається злочином.

4. Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з цим Кодексом визнається кримінальним правопорушенням або було б кримінальним правопорушенням у разі його вчинення на території України.

Завдання

1. Характеристика Закону про кримінальну відповідальність
2. Способи та види тлумачення Закону про кримінальну відповідальність
3. Чинність закону про кримінальну відповідальність в часі
4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі
5. Чинність закону про кримінальну відповідальність за колом осіб

Тема 3. Характеристика кримінального правопорушення та кримінально-правова кваліфікація

1. **Поняття кримінального правопорушення**
2. **Класифікація кримінальних правопорушень**
3. **Склад кримінального правопорушення**
4. **Кримінально-правова кваліфікація злочинів**

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›

2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> »
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття кримінального правопорушення

Кримінальним правопорушенням є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

У будь-якій сучасній правовій системі поняття «кримінальне правопорушення» є центральним поняттям кримінального права. Але є два підходи до його визначення. У більшості КК інших держав це поняття є формальним (таким, що відображає лише його юридичну властивість): законодавець цих держав вважає, що під к.пр. треба розуміти описане у кримінальному законі діяння, за яке передбачено покарання. І все. Вадою такого підходу є те, що к.пр. і навіть злочином може бути оголошено все, що завгодно – законодавець не обмежений обов'язком хоча б умовно дотримуватися вимоги закону про те, що к.пр. повинно бути суспільно небезпечним.

В Україні та інших, зокрема постсоціалістичних, державах застосовується більш розлоге матеріальне поняття злочину як виду к.пр. Воно відрізняється від формального тим, що до нього включено ознаку суспільної небезпеки, що розуміється як об'єктивна здатність діяння завдавати шкоду суспільству.

На відміну від багатьох інших сучасних держав, в Україні поняття злочину як виду к.пр. має не лише теоретичне обґрунтування, а й набуло законодавчого закріплення і містить у собі необхідну і достатню кількість ознак, які дають можливість відмежувати к.пр. від інших видів правопорушень та від правомірної поведінки.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК «злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину».

Наведене поняття злочину є матеріальним. Із нього випливає, що злочином є діяння (дія або бездіяльність), якому властиві такі обов'язкові ознаки: 1) це діяння вчинене суб'єктом злочину; 2) воно є винним; 3) вказане діяння є суспільно небезпечним; 4) відповідне діяння передбачене чинним КК. Останнє зумовлює те, що обов'язковою ознакою поняття злочину є також 5) кримінальна караність. Відсутність хоча б однієї із цих ознак вказує на відсутність злочину.

Що стосується **діяння**, то у кримінально-правовому розумінні, застосованому у ст. 11 КК, – це вольова усвідомлена поведінка (вчинок) особи. Відтак, для будь-якого діяння притаманна наявність об'єктивних і суб'єктивних ознак. Перші відображають фізичні рухи, здійснювані тими чи іншими органами людського організму (або утримання від таких рухів). До суб'єктивних належать інтелектуальна та вольова ознаки.

Той факт, що злочином є лише діяння, означає, що злочином не можуть бути визнані самі по собі:

- ідеологічні, політичні, релігійні чи інші думки та переконання особи, навіть шкідливі і виявлені (наприклад, викладені в особистому щоденнику);

- почуття або побажання, вимовлені, написані чи виражені назовні іншим способом, у т.ч. заклики, якщо тільки при цьому не здійснюється посягання на національну безпеку, територіальну цілісність, громадський порядок, здоров'я населення, репутацію або права інших людей, таємницю конфіденційної інформації, авторитет і неупередженість правосуддя (див. ст. 34 Конституції України);

- фізичний чи психічний стан особи, інші її суб'єктивні властивості (агресивність, нечесність, інші погані риси характеру чи погані звички);

- належність особи до тієї чи іншої релігійної, політичної, майнової чи іншої групи;

- наявність в особи судимості у минулому, або родинних зв'язків з особою, яка вчинила злочин, тощо. Усе це має важливе і цілком практичне значення.

Під дією у КК розуміється активна усвідомлена поведінка (вчинок) особи, в якій виражена зовні її воля. Бездіяльність – це аналогічна пасивна поведінка. Як дія, так і бездіяльність особи можуть спричинити певні негативні наслідки.

Злочином визнається діяння, вчинене суб'єктом злочину, тобто фізичною осудною особою, яка на момент його вчинення досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 18 КК). У кримінальному праві не може бути визнане злочином прийняття (або неприйняття) певного рішення не фізичною, а юридичною особою, діяння, вчинене твариною, неосудною особою та особою, яка на момент його вчинення не досягла встановленого законом віку.

Винність діяння означає, що воно вчинене з умисною або – у випадках, коли закон передбачає відповідальність за необережний злочин – необережною формою вини. Так, взагалі не є злочином діяння:

- вчинені у безпорадному стані, рефлексорні, імпульсні, конвульсивні або інстинктивні рухи тіла (людина послизнулась і, щоб не впасти, схопилась за іншу людину, внаслідок чого останній були заподіяні тілесні ушкодження);

- що становлять собою рухи тіла або відсутність таких рухів, що є результатом тільки чужої волі чи впливу непереборної сили (зокрема стихійного лиха);

- вчинені під впливом гіпнозу чи в результаті гіпнотичного навіювання;

- можливість настання суспільно небезпечних наслідків яких особа не передбачала і не могла передбачати – казус (скажімо, повернувшись уві сні, чоловік своїм тілом задушив немовля, якого вночі покладали біля нього без його відома).

В усіх цих випадках не можна говорити про свободу волі людини: у неї відсутні можливості обрати варіант вольової поведінки – злочинної чи незлочинної.

Так само не є злочином вчинене через необережність діяння, яке згідно із законом визнається злочином лише у разі вчинення його умисно (наприклад, вчинене через необережність поміщення в психіатричний заклад психічно здорової особи).

Суспільна небезпечність як ознака злочину означає об'єктивну його особливу шкідливість, яка розкривається у ч. 2 ст. 11 КК через: 1) узагальнене формулювання об'єктів кримінально-правової охорони, якими визнаються: особа (фізична чи юридична); суспільство; держава, а з урахуванням змісту ст. 1 КК – також і людство; 2) два різновиди наслідків посягання: реальне заподіяння істотної шкоди; створення реальної загрози заподіяння істотної шкоди.

Не є злочином діяння, яке: а) посягає на об'єкти, що не охороняються КК (особисті відносини між подружжям, благочинність тощо); б) не заподіює істотної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони або принаймні не створює реальної загрози її заподіяння; в) заподіює шкоду об'єктам кримінально-правової охорони або створює реальну загрозу заподіяння їм шкоди, але ця шкода не є істотною.

Вимога ст. 11 КК про те, що відповідне діяння повинно бути передбачене чинним КК, відображає кримінальну протиправність злочину. Ця вимога ґрунтується на принципі *nullum crimen, nulla poena sine lege* (немає злочину, немає покарання, якщо немає відповідного закону), безпосередньо впливає з положення п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з яким діяння, які є злочинами, та відповідальність за них визначаються виключно законами, і уточнює вказане положення.

Відтак, не є злочином вчинене суб'єктом злочину винне діяння, для якого притаманною є фактична суспільна небезпека, на що навіть може існувати пряма вказівка в іншому законі, але яке не передбачене чинним КК. Оскільки КК встановлює вичерпний перелік злочинів, то ознака кримінальної протиправності заперечує можливість застосування норм КК за аналогією.

Кримінальна караність є компонентом кримінальної протиправності і обов'язковою ознакою злочину, оскільки всі диспозиції статей Особливої частини КК супроводжуються санкціями. Караність як ознаку злочину слід розуміти не лише як реальне застосування покарання, а й як саму можливість його застосування у разі вчинення забороненого КК діяння.

Не можна вважати обов'язковою ознакою злочину аморальність діяння. Адже багато злочинів є нейтральними з точки зору моралі (наприклад, немає підстав вважати аморальним таке діяння, як втрата документів, що містять державну таємницю), а окремі з них навіть викликають схвалення переважної більшості населення (скажімо, умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з перевищенням меж необхідної оборони або вбивство із співчуття до невиліковно хворого). З іншого боку, суспільство може визнавати аморальними вчинками замах на самогубство, проведення самоаборту, виготовлення порнографічних предметів без мети збуту тощо, але ці діяння не розглядаються як злочини, оскільки відповідальність за них чинний КК не встановлює. Санкціями за невиконання вимог моральності можуть бути лише певні форми морального впливу, наприклад громадський осуд.

2. Класифікація кримінальних правопорушень

Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини.

Кримінальним проступком є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти

тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170 000 ₴) або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Кримінальним проступком є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Приклади кримінальних проступків:

- умисне легке тілесне ушкодження (ч.1, 2 ст.125 КК України);
- побої та мордування (тільки ч.1 ст.126 КК України);
- погроза вбивством (тільки ч.1 ст.129 КК України);
- ненадання допомоги хворому медичним працівником (тільки ч.1 ст.139 КК України);
- насильницьке донорство (тільки ч.1 ст.144 КК України);
- незаконне розголошення лікарської таємниці (ст.145 КК України);
- експлуатація дітей (тільки ч.1 ст.150 КК України);
- порушення таємниці голосування (тільки ч.1 ст.159 КК України);
- підкуп виборця, учасника референдуму (тільки ч.1 ст.160 КК України);
- порушення недоторканості житла (тільки ч.1 ст.162 КК України);

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

В історії кримінального законодавства та сучасних кримінальних кодексах зарубіжних країн загальні визначення злочину є неоднаковими. Залежно від того, чому надається перевага – правовій чи соціальній характеристиці злочину, виділяють три типи загального визначення поняття злочину, так звані «формальне», «матеріальне» та «формально-матеріальне» визначення. Використання у цьому випадку словосполучення «так звані» та взяття в лапки самих назв видів загального визначення злочину пояснюється тим, що за своєю суттю будь-яке визначення якогось явища реальної дійсності є не матеріальною субстанцією, а науковою абстракцією, тому всі визначення за своєю суттю є формальними, а всі ті явища, що ними визначаються, є матеріальними, оскільки реально існують у матеріальному світі.

Як видно зі змісту частини 2 ст. 11 КК України, для застосування вказаних положень до конкретного випадку необхідно мати наявність трьох взаємопов'язаних умов: 1) діяння формально підпадає під ознаки будь-якого діяння, передбаченого кодексом; 2) діяння не заподіяло істотної шкоди, тобто фактично воно не є суспільно небезпечним у кримінально-правовому розумінні; 3) діяння за своєю суттю і не могло заподіяти істотної шкоди, оскільки особа бажала вчинити саме таке малозначне діяння, а не будь-яке інше. Якщо ж особа, яка

фактично вчинила малозначне діяння, бажала при цьому вчинити будь-яке інше суспільно небезпечне діяння, то її діяння не буде розцінюватись як малозначне, а залежно від обставин справи визнаватиметься або готуванням до того злочину, або замахом на той злочин, який особа бажала вчинити.

3.   Склад кримінального правопорушення

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом, а згідно з п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо встановлена відсутність в діянні складу к.пр.

Про склад злочину згадується і в ч. 1 ст. 13, ч. 2 ст. 17, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5 КК, але його поняття не дається. Його – як абстрактну юридичну конструкцію – сформулювала наука кримінального права для того, щоб дати можливість правозастосовним органам використати в цій конструкції усю сукупність встановлених законом (і Особливою, і Загальною частинами закону про кримінальну відповідальність) об'єктивних і суб'єктивних ознак (властивостей) конкретного виду к.пр.

Конструкція складу к.пр. є, так би мовити, шаблоном (трафаретом, лекалом, зразком), який дозволяє приміряти конкретне вчинене діяння до усіх ознак к.пр. – об'єктивних та суб'єктивних, що містяться в різних частинах, розділах, статтях (частинах і пунктах статей) КК. Якщо у цьому конкретному діянні немає хоча б однієї необхідної ознаки відповідного складу злочину, то це означає, що у ньому взагалі немає цього складу злочину.

Склад к.пр. як будь-яка юридична конструкція має свою внутрішню структуру: елементи складу, їх співвідношення та взаємозв'язок. Кожен з елементів характеризують властиві лише йому ознаки.

Серед цих ознак є такі, що властиві всім к.пр. без винятку (обов'язкові). Це: а) суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом; б) суспільно небезпечне діяння; в) ознаки загального суб'єкта (фізична особа, осудність і певний вік); г) вина.

Решту ознак прийнято іменувати факультативними (необов'язковими). Так, спосіб вчинення конкретного діяння (загальнонебезпечний чи інший), мета (корислива чи інша), потерпілий (наприклад, дитина, вагітна жінка) тощо можуть бути, а можуть і не бути зазначені в законі. Якщо ці ознаки зазначені в законі (мається на увазі, як правило, диспозиція статті Особливої частини КК), то вони вважаються обов'язковими для конкретного складу к.пр., і їхня відсутність свідчить про відсутність цього складу к.пр. в діях або бездіяльності особи. Якщо ці (факультативні) ознаки не зазначені в законі, то для складу цього к.пр. вони не мають значення. Утім, відповідь на питання про те, чи зазначені вони в законі, не завжди лежить на поверхні, і до нього необхідно підходити прискіпливо. Скажімо, у ст. 373 КК, де йдеться про примушування давати показання, про потерпілого прямо не згадується, але його відсутність свідчила б про відсутність складу злочину.

Виходячи із закономірностей, яким підпорядкована їхня побудова, виділяють такі види складів к.пр.:

1)   за ступенем суспільної небезпеки:

– основний – це склад к.пр. певного виду без обтяжуючих (кваліфікуючих) та пом'якшуючих обставин (наприклад, просте умисне вбивство – ч. 1 ст. 115, крадіжка – ч. 1 ст. 185);

– кваліфікований – склад к.пр. з обтяжуючими ознаками (наприклад, умисне вбивство за обтяжуючих обставин – ч. 2 ст. 115, крадіжка, передбачена ч. 2 ст. 185);

– особливо кваліфікований – склад к.пр. з особливо обтяжуючими ознаками, тобто з ознаками, які додають йому особливої суспільної небезпеки (крадіжка, передбачена частинами 3 і 4 ст. 185);

– привілейований (із пом'якшуючими обставинами) – склад к.пр. з ознаками, що порівняно з основним складом певною мірою знижують його суспільну небезпеку (умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – ст.ст. 116–118 КК).

2) за способом опису к.пр. в законі:

– простий склад – містить опис ознак одного діяння, що посягає на один об'єкт, вчиняється однією дією (бездіяльністю) і характеризується однією формою вини (наприклад, склад грабежу, передбачений ч. 1 ст. 186 КК);

– складений – характеризується наявністю: а) двох чи кількох об'єктів (наприклад, склад розбою – ст. 187); б) двох чи кількох дій (видів бездіяльності), що утворюють об'єктивну сторону складу к.пр. (скажімо, привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання – ч. 2 ст. 191); в) двох форм вини – так званої складеної (змішаної) форми вини (умисне знищення чужого майна, яке спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки – ч. 2 ст. 194 КК). До числа складених належать також склади к.пр., об'єктивна сторона яких характеризується настанням різного роду наслідків (наприклад, масове захворювання людей, їх загибель чи інші тяжкі наслідки) або різними способами вчинення к.пр. (наприклад, обман чи зловживання довірою);

3) за конструкцією об'єктивної сторони – к.пр.:

– з матеріальним складом – в них суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, а тому злочин вважається закінченим, коли ці наслідки (смерть потерпілого, велика шкода тощо) настали;

– з формальним складом – в них суспільно небезпечні наслідки прямо не згадуються, вони не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, а тому злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у законі дій (бездіяльності). Насправді к.пр. без наслідків не буває (адже ознакою будь-якого к.пр. є суспільна небезпечність, а її характеризує згідно із прямою вказівкою закону істотна шкода або загроза її заподіяння), але у к.пр. з формальним складом вони ніби перебувають за межами складу.

Склад к.пр. виконує, зокрема, такі функції:

1) фундаментальна – він є передбаченою законом єдиною, необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності. Точне встановлення складу к.пр. є гарантією забезпечення законності та дотримання прав людини;

2) розмежувальна (кваліфікаційна) – саме за допомогою складу к.пр. відмежовується кримінально протиправна поведінка від правомірної, к.пр. від інших правопорушень, а один склад к.пр. від іншого;

3) процесуальна – встановлення складу к.пр. визначає межі кримінального провадження. Факти, які не стосуються складу к.пр., як правило, не підлягають доведенню (незначні винятки – доведення обставин, що мають значення для призначення покарання, цивільного позову у кримінальному провадженні тощо).

4. Кримінально-правова кваліфікація

Кримінально-правова кваліфікація (від лат. qualis – якість, qualificare – визначати якість, домагатися якості) полягає у визначенні того, чи передбачене вчинене особою діяння КК та якою саме його статтею (статтями) або частиною статті (частинами статей), і чи не вчинене воно за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння або кримінальну відповідальність особи.

Отже, кримінально-правова кваліфікація, з одного боку, коли ми говоримо про неї як про діяльність, – це процес оціночно-пізнавальної діяльності відповідних суб'єктів (у кримінальному процесі), а з іншого, коли ми говоримо про правильну чи неправильну кримінально-правову кваліфікацію як про підсумок оціночно-пізнавальної діяльності, – це результат (у кримінальному праві).

Значення правильної кримінально-правової кваліфікації полягає у тому, що:

а) вона гарантує дотримання кримінально-правових принципів законності, юридичної визначеності, рівності громадян перед законом, вини;

б) забезпечуючи правильне застосування кримінального закону, водночас вона є умовою правильного застосування кримінального процесуального, кримінально-виконавчого та деяких інших законів (про амністію тощо);

в) без неї неможливе призначення законного і справедливого покарання, тобто вона є однією з умов дотримання принципів справедливості, індивідуалізації покарання і гуманізму;

г) вона дає можливість точно відобразити стан, структуру та інші показники щодо к.пр. у статистичних даних, зробити правильні висновки при узагальненні судової практики, грамотно підготувати програми протидії злочинності та іншим правопорушенням.

На відміну від поняття «кримінально-правова кваліфікація» поняття «кваліфікація к.пр.», яке є більш вузьким, означає лише визначення того, якою саме статтею (статтями) або частиною статті (частинами статей) КК передбачене вчинене особою діяння.

В теорії існують різноманітні критерії поділу кримінально-правової кваліфікації та її відповідні види: за стадією здійснення (первинна, попередня і остаточна) і за стадією к.пр., яке оцінюється (кваліфікація готування до злочину, замаху на злочин і закінченого злочину), залежно від виду співучасника, діяння якого кваліфікується (кваліфікація дій виконавця, організатора, підбурювача і пособника), тощо. Але не всі класифікації мають велике практичне значення. Тому розглянемо лише дві з них.

Залежно від правильності кримінально-правової кваліфікації вона може бути:

1) правильна – ознаки складу конкретного к.пр. повністю збігаються з юридичними ознаками складу відповідного к.пр. (як складні вирізи на бородці дублікату ключа, виготовленого в майстерні, повністю збігаються з вирізами на бородці зразка ключа, і ці, й інші підходять до замка);

2) неправильна – з відповідними юридичними ознаками не збігається хоча б одна ознака складу конкретного к.пр.

Наприклад, зразок – теоретична модель юридичного складу «опір представникові влади під час виконання ним службових обов'язків» (ч. 1 ст. 342 КК) вимагає сукупності таких ознак, зокрема: об'єкт (суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність), потерпілий (представник влади), дія (опір – активна фізична протидія), час (під час виконання службових обов'язків). Але слідчий, неправильно оцінивши фактичні дані

(скажімо, голова сільради, перебуваючи у нетверезому стані, почав бити громадянина кулаками за те, що той займався риболовлю біля приватного ставка, у відповідь на що і виникла активна фізична протидія – як необхідна оборона), здійснив неправильну кримінально-правову кваліфікацію.

За суб'єктом її здійснення слід розрізняти:

1) попередню офіційну кваліфікацію – здійснюється у кримінальному провадженні уповноваженими на те державою особами (слідчим, керівником органу досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею). Її результати закріплюються в процесуальних документах (клопотаннях, постановках слідчого, прокурора, письмовому повідомленні про підозру, обвинувальному акті, а також ухвалах слідчого судді), вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань і згідно з КПК мають обов'язковий характер для усіх чи окремих учасників кримінального провадження. Так, відповідно до КПК повинні здійснювати правову кваліфікацію к.пр. за законом про кримінальну відповідальність такі суб'єкти:

– слідчий, прокурор при: внесенні відомостей про к.пр. до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214); зверненні до слідчого судді з клопотанням про застосування запобіжних та інших заходів забезпечення кримінального провадження (розділ II), проведення обшуку (ст. 234), звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 287), продовження строку досудового розслідування (ст. 295); складанні письмового повідомлення про підозру та внесенні відповідних даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст.ст. 277–278); складанні обвинувального акта (ст. 291); укладенні угоди про визнання винуватості (ст. 472); складанні запиту про міжнародну правову допомогу (ст. 552);

– захисник – при зверненні до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта (ст. 244);

– слідчий, прокурор або захисник – при зверненні до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 248);

2) остаточну офіційну кваліфікацію – здійснюється у кримінальному провадженні судом. Її результати закріплюються у вирокі, ухвалах і згідно з КПК мають обов'язковий характер (зокрема: вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, – для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб; ухвала касаційного суду – для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді; ухвала ВС – для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму закону, та для всіх судів України).

3) напівофіційну – може здійснюватися у кримінальному провадженні за дорученням судді-доповідача ВС відповідними фахівцями науково-консультативної ради при ВС, закріплюється в науковому висновку щодо норми закону про кримінальну відповідальність, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь, і може бути врахована при перегляді відповідного судового рішення ВС (ст. 452 КПК);

4) неофіційну – здійснюється науковцями та іншими особами, які з різних причин вважають себе фахівцями у галузі кримінального права, в наукових чи публіцистичних статтях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, усних виступах тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру, відображає лише позицію автора, але може бути правильною і враховуватись суб'єктами напівофіційної та офіційної кваліфікації.

Кримінально-правова кваліфікація як оціночно-пізнавальний процес відбувається не блискавично і має певні стадії (етапи). Їх послідовне проходження чи пропуск окремих з них залежить від складності предмету кримінально-правової кваліфікації. Одна справа – створити засідку і зловити з поличним браконьєра – у цьому випадку кваліфікація його дій не буде викликати значних сумнівів. Інша справа – кримінально-правова кваліфікація численних пов'язаних між собою діянь, що полягали в контрабанді наркотичних засобів з наступним їх перевезенням, збутом і використанням здобутих від цього коштів.

Найчастіше стадіями кримінально-правової кваліфікації є встановлення:

1) факту правопорушення і відмежування його від правомірної поведінки, зловживання правом та об'єктивно протиправної поведінки;

2) факту, що це правопорушення є кримінальним, – шляхом поступового виключення можливості його оцінки як адміністративного, дисциплінарного, цивільно-правового, трудового тощо;

3) групи кримінально-правових норм, які містять схожі за змістом ознаки (у разі сукупності правопорушень – відразу двох чи кількох таких груп);

4) можливої наявності обставин, які можуть виключити кваліфікацію діяння як к.пр. (наприклад, необхідної оборони, малозначності тощо);

5) конкретної статті (частини статті, її пункту), яка – з урахуванням відповідних інших положень КК, зокрема його Загальної частини, – містить юридичний склад к.пр., ознаки якого повністю збігаються із фактичними обставинами правопорушення, як вони встановлені під час кримінального провадження, а у разі сукупності правопорушень – відразу двох чи кількох таких статей (частин статей, їх пунктів).

В обвинувальному акті, вироку, ухвалі суду, інших документах, що складаються за результатами кримінально-правової кваліфікації, насамперед офіційної, висновки останньої закріплюються за допомогою так званої формули кваліфікації (ФК).

Формула кваліфікації – це наближена до математичної сукупність цифрових та буквених позначок, скорочене умовне визначення статей, частин і пунктів статей Загальної та Особливої частин КК, якими передбачена відповідальність за вчинене діяння. Зазвичай спочатку, якщо це потрібно (зокрема, коли йдеться про замах на к.пр. або про співучасть в ньому) вказуються пункти, частини відповідної статті Загальної частини, а після них – пункти, частини відповідної статті (у разі сукупності к.пр. – статей) Особливої частини КК.

Щодо кожного співучасника к.пр., якщо вони вчинювались у співучасті, формулу кваліфікації слід записувати окремо.

Із лаконічного запису такої формули кваліфікації: ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 187, ч. 2 ст. 263, ч. 3 ст. 342 КК, – навіть не знаючи обставин справи, юрист зрозуміє, що особу засуджено за те, що вона, по-перше, виконала усі дії, які вважала необхідними для здійснення такого, що супроводжувався проникненням в житло чи інше приміщення, нападу з метою заволодіння чужим майном, поєднаного з небезпечним насильством чи погрозою застосування такого насильства, але з причин, які не залежали від її волі, цей напад не був здійсненим (скоріше за все – була затримана на місці вчинення злочину); по-друге, напевно, саме під час затримання вчинила опір працівникам правоохоронних органів та примушувала їх шляхом насильства чи погрози застосування насильства до виконання явно незаконних дій (скоріше за все – вимагала не затримувати її); по-третє, вона певний час незаконно носила при собі кинджал чи іншу холодну зброю (напевно, нею і погрожувала під час здійснення опору). Отже, картина злочину ніби намальована цифрами.

Кримінально-правова кваліфікація має не лише ознаки, види, стадії, а й принципи, правила тощо. Вона вивчається як окрема юридична дисципліна, при цьому поділяється на десятки тем і параграфів і містить сотні наукових і практичних нюансів. Судова та інша юридична практика, наукова доктрина постійно ставлять нові й нові питання перед кримінально-правовою кваліфікацією і самі вчать правильно відповідати на них. Кримінально-правовій кваліфікації, з огляду на її неоціненне значення, присвячено чимало монографій, підручників, наукових статей.

Незважаючи на те, що кваліфікація діяння є центральною частиною процесу застосування закону про кримінальну відповідальність, до сьогодні правила кваліфікації існують в Україні здебільшого у вигляді теоретичних положень і у КК не визначені. У деяких статтях КК (ст.ст. 9, 29, 33, 35, 66, 67) лише згадується термін «кваліфікація», але що стосується власне правил кваліфікації, до них можна віднести лише одне: за сукупності злочинів кожен з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу (ч. 2 ст. 33).

Між тим, світовий досвід подає й інші приклади. Так, досить чітко правила кваліфікації злочинів Молдови (глава XII Загальної частини), Грузії (ст.ст. 16, 18, 19), Казахстану (ст.ст. 11, 12, 24, 25, 29), Польщі (ст. 11), Іспанії (ст. 8). Стаття 113 КК Молдови дає таке поняття кваліфікації злочину: визначення і юридичне встановлення точної відповідності ознак вчиненого шкідливого діяння ознакам злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою, – а у ст.ст. 114–118 цього Кодексу містяться детальні правила кваліфікації злочинів: за сукупності злочинів і при конкуренції кримінально-правових норм.

У КК України необхідно було б визначити принаймні таке. Якщо одне к.пр. передбачене одночасно двома чи більше статтями (частинами статей) (конкуренція кримінально-правових норм), то вибір тієї з них, яка підлягає застосуванню, здійснюється відповідно до таких правил кримінально-правової кваліфікації:

1) кваліфікація при конкуренції загальної і спеціальної норм (спеціальною є норма, яка передбачає відповідальність за те саме діяння, що і загальна, але містить додаткові ознаки складу к.пр., яких не містить загальна норма) та конкуренції цілого і частини:

– якщо діяння передбачене статтями (частинами статей), що містять одночасно і загальну, і спеціальну норми, то застосовується тільки стаття (частина статті), що містить спеціальну норму (наприклад, стаття про знищення особливого виду майна, а не про знищення майна взагалі);

– стаття (частина статті), що містить норму, яка охоплює вчинене діяння в цілому, має перевагу у застосуванні перед статтею (частиною статті), що містить норму, яка охоплює частину вчиненого діяння. Таку перевагу має, зокрема, норма про закінчений злочин над нормою про незакінчений злочин, норма про виконання к.пр. над нормою про співучасть у ньому організатора, підбурювача чи пособника, норма про складене к.пр. (враховану законодавцем сукупність к.пр.) над нормою, що передбачає складову такого правопорушення;

2) кваліфікація при конкуренції двох спеціальних норм:

– стаття (частина статті), що передбачає спеціальну норму про к.пр. з пом'якшуючими ознаками, має перевагу у застосуванні перед статтею, що передбачає спеціальну норму про к.пр. з обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками;

– з кількох статей (частин статей), що містять спеціальні норми з пом'якшуючими ознаками, перевага у застосуванні надається статті (частині статті), що передбачає найм'якше покарання;

– з кількох статей (частин статей), що містять спеціальні норми з обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками, перевага у застосуванні надається статті (частині статті), яка передбачає найбільш суворе покарання;

– в інших випадках при конкуренції двох спеціальних норм застосовується норма, яка передбачає менш сувору відповідальність, чи застосування якої іншим чином поліпшує становище особи.

Завдання

1. Чим матеріальне поняття к.пр. відрізняється від формального?
2. Як ви розумієте суспільну небезпечність? Які дві ознаки вона має?
3. Розкрийте таку формулу кваліфікації: ч. 3 ст. 15, ст. 116, ч. 1 ст. 263 КК України.

Тема 4. Склад злочину

1. Поняття складу злочину та його кримінально-правове значення
2. Елементи складу злочину їх зміст та ознаки
  - 2.1. Об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона як елементи складу злочину;
  - 2.2. Обов'язкові і факультативні ознаки складу злочину
3. Види складів злочину
4. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття складу злочину та його кримінально-правове значення

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом, а згідно з п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо встановлена відсутність в діянні складу к.пр.

Склад злочину – це сукупність установлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, притаманних даному, конкретному злочину, описаному в диспозиції Особливої частини КК. Це визначення можна звести до більш лаконічного, сказавши, що склад злочину – це

сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що відтворюють певне суспільно небезпечне діяння, яке визнається злочином.

Визначення поняття складу злочину вказує на те, що:

1. Ознаки складу злочину встановлюються лише кримінальним законом, ні в якому іншому законодавчому акті ознаки злочину міститися не можуть (крім випадків прямо і безпосередньо визначених кримінальним законом у так званих нормах із бланкетними диспозиціями, наприклад, у ст. 203 КК — заборонені види господарської діяльності визначаються в постановах Уряду, у ст. 286 КК - правила безпеки руху затверджуються Кабінетом Міністрів України і т. ін.).

2. Склад злочину утворює лише певна кількість встановлених кримінальним законом ознак, тобто склад злочину може бути лише там і тоді, де і коли є повна сукупність ознак злочину, які встановлені законом.

3. Тільки вся сукупність установлених кримінальним законом ознак може характеризувати певні суспільно-небезпечні дії як злочин.

Функції складу злочину, як одного з найбільш важливих інститутів, такі:

- 1) фундаментальна;
- 2) процесуальна;
- 3) розмежувальна;

4) гарантійна.

Фундаментальна функція складу злочину полягає в тому, що він є законною, єдиною, необхідною та достатньою підставою кримінальної відповідальності.

Процесуальна функція складу злочину полягає в тому, що саме встановлення складу злочину визначає межі його розслідування.

Розмежувальна функція складу злочину полягає в тому, що саме за допомогою складу злочину відмежовується один склад злочину від іншого, злочинна поведінка від незлочинної.

Гарантійна функція складу злочину полягає в тому, що особа, яка вчинила суспільне небезпечне діяння, повинна нести відповідальність саме за той злочин, який вона вчинила. Точне встановлення складу злочину є гарантією забезпечення законності та дотримання прав громадянина.

2. Елементи складу злочину їх зміст та ознаки

2.1. Об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона як елементи складу злочину.

Всі ознаки складу злочину за їх особливостями поділяють на чотири групи, які характеризують злочин з чотирьох його боків:

а) ознаки, які характеризують об'єкт злочину, його суспільну спрямованість на заподіяння певної суспільно небезпечної шкоди;

б) ознаки, які характеризують зовнішній прояв злочину - дію чи бездіяльність, а також обставини їх вчинення (місце, час, знаряддя і т. ін.);

в) ознаки, які характеризують діяча - його вік, осудність, громадянство, посадовий стан тощо;

г) ознаки, які характеризують злочин з внутрішнього боку - психічне ставлення злочинця до своїх дій та їх наслідків, спонування до вчинення цих дій, а також його емоційний стан тощо.

Ознаки, які характеризують злочин з якогось одного боку, називаються *елементом* складу злочину. Такими є:

1. Об'єкт злочину - ті ознаки, які характеризують злочин з боку його суспільної спрямованості на заподіяння шкоди в сфері відповідних суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

2. Об'єктивна сторона злочину - це ознаки, які характеризують зовнішній прояв злочину, ті зміни в оточуючому суспільному середовищі, які призводять до вчинення злочину, а також саме діяння, подію вчинення злочину.

3. Суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до ККУ може наставати кримінальна відповідальність.

4. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення — це внутрішня сторона кримінального правопорушення, а саме психічне ставлення суб'єкта кримінального правопорушення до суспільно-небезпечного діяння, що він вчиняє, та його суспільно-небезпечних наслідків в момент вчинення кримінального правопорушення. На відміну від ознак об'єктивної сторони злочину, доступних для безпосереднього сприйняття іншими особами, ознаки суб'єктивної сторони недоступні для безпосереднього спостереження і встановлюються на підставі показань, даних особою, а також на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак злочину.

2.2. Обов'язкові і факультативні ознаки складу злочину

Залежно від юридичного значення ознак для кожного окремого складу злочину ці ознаки поділяються на:

1) **Обов'язкові** (необхідні), тобто такі, які притаманні всім без винятку злочинам — без жодної такої ознаки не може бути жодного складу злочину.

Необхідними, обов'язковими для всіх і кожного складу злочину є такі ознаки:

а) ознаки об'єкта;

б) дія чи бездіяльність;

в) вік та осудність;

г) вина—умисел

чи

необережність.

Обов'язкові ознаки - це мінімум ознак, які характеризують всі елементи складу кожного окремого злочину.

Практичне значення обов'язкових ознак для складу злочину полягає в тому, що відсутність будь-якої з них у будь-якому випадку виключає склад будь-якого злочину, а отже, виключає і кримінальну відповідальність.

Наприклад, заподіяння суспільне небезпечної шкоди (знищення майна вогнем) неосудною особою означає, що такі дії не мають суб'єкта як обов'язкової ознаки складу злочину, а отже, і немає підстав притягати таку особу до кримінальної відповідальності.

2) **Факультативні**, тобто такі ознаки, які притаманні тільки деяким складам злочину, вони є не в усіх, а лише в тих складах, де вони вказані законодавцем.

Ці ознаки необов'язкові для всіх злочинів, але для тих, у законодавчому визначенні яких вони зазначені, вони є обов'язковими.

Наприклад, фізіологічний афект у складі злочину вбивства - ст. 116 ККУ, мета отримання наживи в складі злочину проституції - ст. 303 ККУ і т. ін.

Такими ознаками є:

1) предмет злочину;

2) місце, час, знаряддя, спосіб;

3) мотив, мета, емоції.

3. Види складів злочину

Класифікація окремого складу злочину має важливе значення для відокремлення окремого складу, що в результаті допомагає правильно кваліфікувати злочинне діяння. В теорії кримінального права існує класифікація складу злочину за певними ознаками:

– залежно від способу описання злочину в законі;

– за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості);

– від особливостей конструкції і моменту закінчення злочину.

Залежно від **способу описання злочину в законі** розрізняють склад злочину:

-простий;

-складний;

Простий склад злочину містить опис ознак одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт, вчиняється однією дією і характеризується однією формою вини (наприклад, склад крадіжки, передбачений ч. 1 ст. 185 ККУ).

Складний склад злочину характеризується наявністю:

- двох і більше безпосередніх об'єктів (наприклад, склад розбійного нападу – ст. 187 ККУ);
- двох форм вини – складної (змішаної) (наприклад, склад умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке потягло за собою смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 ККУ);
- двох або більше дій, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину (викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем – ст. 357 ККУ);
- Різних способів учинення злочину або настанням різних наслідків (наприклад, ст. 111 ККУ – державна зрада передбачає ряд дій: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України).

За ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) розрізняють склад злочину:

- основний;
- кваліфікований;
- особливо кваліфікований;
- з пом'якшуючими обставинами.

4. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 2 КК, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. У цій нормі відбито найважливіше значення складу злочину для законності й обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу злочину (і жодні інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності. Тому склад злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності: встановлення його ознак у конкретному суспільно небезпечному діянні особи означає, що є все необхідне для кримінальної відповідальності. Тим самим склад злочину визначає і межі розслідування, оскільки основним завданням слідства саме і є встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину.

Взагалі, у теорії кримінального права виділяють дві підстави кримінальної відповідальності - правову і фактичну.

Правовою підставою кримінальної відповідальності КК визначає наявність у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченого КК (ст. 2 КК). Це означає, що до кримінальної відповідальності може бути притягнута лише та особа, яка є суб'єктом злочину і є винуватою у вчиненні забороненого КК діяння проти охоронюваних законом про кримінальну відповідальність об'єктів.

Фактична підстава кримінальної відповідальності - це вчинення особою діяння, передбаченого в КК, яке містить склад злочину. Наприклад, особа вчинила крадіжку, тому саме факт вчинення особою крадіжки і буде підставою кримінальної відповідальності.

Завдання

Реферат на одну з тем:

Характеристика елементів складу злочину

Види складів злочину

Вимоги: вступ – 1-2 сторінки, основна частина – 8 сторінок, висновки – 2 сторінки, список використаної літератури.

Тема 5. Суб'єкт злочину

1. **Особа як суб'єкт кримінального правопорушення**
2. **Осудність та неосудність. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність**

3. **Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення**
4. **Опосередковане виконання кримінального правопорушення**

Література

- Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
- Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
- Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
- Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гусласького, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
- Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
- Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014.
- Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
- Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. **Особа як суб'єкт кримінального правопорушення**

Суб'єкт кримінального правопорушення – це елемент складу к.пр., що характеризується сукупністю відповідних ознак, за наявності яких особа може нести кримінальну відповідальність за вчинене нею кримінально протиправне суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність).

Відповідно до частин 1 і 2 ст. 18 КК суб'єктом к.пр. взагалі є фізична осудна особа, яка вчинила к.пр. у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність, а спеціальним суб'єктом – така сама особа, яка вчинила к.пр., суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Отже, визначеними законом загальними обов'язковими ознаками суб'єкта к.пр. є:

- 1) належність до фізичних осіб, тобто людей;
- 2) осудність;
- 3) досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

2. **Осудність та неосудність. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність**

Суб'єктом к.пр. може бути лише осудна особа, тобто яка під час його вчинення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК). Неосудні особи позбавлені такої здатності і тому не можуть бути суб'єктом к.пр.

Осудність характеризується двома критеріями:

1) медичний (біологічний) – стан психіки, який дозволяє характеризувати особу як людину зі здоровою психікою, яка здатна правильно, адекватно оцінювати (усвідомлювати) різноманітні обставини та з різних варіантів за власним розсудом вільно обирати відповідний варіант поведінки;

2) юридичний (психологічний) – здатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) (їх фактичний зміст і суспільну небезпеку) та керувати ними під час вчинення к.пр. Закон «Про психіатричну допомогу» передбачає, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки інше не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених законом (презумпція психічного здоров'я). У зв'язку з цим питання про встановлення осудності виникає лише за наявності у суду сумнівів щодо психічного стану

особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК. Якщо їх немає, то осудність презюмується.

Протилежність осудності – неосудність. Вона характеризує психічний стан особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність, як такий, за якого вона нездатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Відповідно до ч. 2 ст. 19 КК не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення зазначеного діяння перебувала в стані неосудності.

Обмежена осудність – проміжний стан між осудністю і неосудністю, але все ж ближчий до осудності, різновид осудності. Необхідність законодавчого закріплення обмеженої осудності визначена зокрема тим, що: межа між осудністю і неосудністю не є певною, з математичною точністю прокресленою; майже половина осудних осіб із числа підданих судово-психіатричній експертизі виявляють ознаки психічних порушень не психотичного рівня, які обмежують здатність особи усвідомлювати свої дії та/або керувати ними, але не позбавляють такої здатності повністю; наявність таких психічних аномалій не може не враховуватись при призначенні покарання, бо інше суперечило б принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності.

У психічно здорової людини здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними виникає лише при досягненні певного віку. Звичайно, що у немовля такої здатності немає. Умовно вважається, що цієї здатності в людини немає аж до досягнення нею 14-річного віку. Це – чергова вимушена юридична фікція. Саме тому КК встановлює конкретний вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення к.пр. виповнилося 16 років, а особи віком від 14 до 16 років можуть бути суб'єктом к.пр. лише у разі вчинення ними правопорушень, перелічених у ч. 2 ст. 22 КК (йдеться, зокрема, про умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, бандитизм, зґвалтування, деякі види крадіжок, грабїж, розбій, вимагання, хуліганство). Діти до 14 років взагалі не підлягають кримінальній відповідальності.

3. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення

У ряді випадків закон передбачає відповідальність осіб, наділених, крім загальних ознак суб'єкта, додатковими ознаками. Останні характеризують відповідну особу як спеціального суб'єкта – тільки він може вчинити те або інше к.пр.

За своїм змістом усі ознаки спеціального суб'єкта можна поділити на чотири великих групи, за допомогою чого визначити види таких суб'єктів. Це ознаки, що характеризують:

1) фізичні властивості суб'єкта (вік, стан здоров'я тощо). Залежно від цього виділяються такі види спеціального суб'єкта, як: повнолітня особа, особа, яка досягла 16-річного віку і статевої зрілості, особа, хвора на венеричну хворобу;

2) його правовий і соціальний статус (громадянство, професія, вид діяльності, характер виконуваної роботи, участь у кримінальному провадженні, наявність судимості тощо). За цією ознакою можна виділити: громадянина України або іноземця, медичного чи фармацевтичного працівника, військовослужбовця чи особу, яка підлягає призову за мобілізацією, службову особу, фізичну особу-підприємця, свідка, слідчого та суддю, особу, яка раніше була засуджена за певний злочин, тощо);

3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим та іншими особами – родинні (батько, мати, опікун тощо), службові (підлеглий, начальник) або інші (наприклад, особа, від якої потерпілий залежить матеріально, тощо);

4) роль у злочинній діяльності (організатор, співвиконавець, пособник, підбурювач, активний учасник тощо).

4. Опосередковане виконання кримінального правопорушення

Опосередковане виконання (або «посереднє» виконання) – це виконання фізичною осудною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності, об'єктивної сторони к.пр. зусиллями:

- особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності;
- неосудної особи. При цьому вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає на психічне захворювання чи недоумство, є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК);
- особи, щодо якої застосовано безпосередній непереборний фізичний примус, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками;
- особи, щодо якої застосовано безпосередній психічний примус, внаслідок чого ця особа перебувала у стані крайньої необхідності;
- «невинуватого агента» – особи, яка будучи введеною в оману щодо дійсного характеру діяння, безпосередньо виконує дії, що становлять його об'єктивну сторону;
- необережно діючої особи або – через тварину (наприклад, собаку, змію) чи рослину (зокрема отруйну).

Відповідні особа, тварина чи рослина є знаряддями вчинення к.пр. Його виконавцем згідно з правилом «продовженої руки злочинця» є та особа, що залучила їх до вчинення к.пр. Треба мати на увазі, що інститут опосередкованого виконання прямо стосується не лише суб'єкта, а й спеціальних форм к.пр.

Завдання

Реферат на тему

Кримінальна відповідальність юридичних осіб

Вимоги: вступ – 1-2 сторінки, основна частина – 8 сторінок, висновки – 2 сторінки, список використаної літератури.

Тема 6. Суб'єктивна сторона злочину

1. Поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення
2. Умисел і необережність
3. Спеціальні питання встановлення вини

Література

17. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
18. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
19. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
20. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
21. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
22. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014.
23. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
24. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення

Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона к.пр., яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння, та яка складається з певних ознак. Останні поділяються на обов'язкові та факультативні.

До обов'язкових ознак належить вина, яка згідно зі ст. 23 КК може бути виражена у формі умислу або необережності, а до факультативних – мотив і мета. Дві останні ознаки допомагають відповісти на питання, чому і для чого вчинено діяння. Мотив і мета набувають значення обов'язкових ознак і впливають на кваліфікацію лише у тому разі, коли вони зазначені в диспозиції кримінально-правової норми як ознаки основного або кваліфікованого складу к.пр.

Наприклад, одним з кваліфікованих різновидів умисного вбивства є вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК). Мета збуту є ознакою складу злочину, передбаченого ст. 307 КК («Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»), а мета заподіяння шкоди інтересам держави – ознакою складу злочину, передбаченого ст. 332-1 КК.

У законодавстві емоційний стан особи визнається обов'язковою ознакою лише двох складів злочинів – це умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), та умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК).

Саме вина – основна та обов'язкова ознака будь-якого к.пр. Від неї треба відрізнити винність; основним змістом цього кримінально-процесуального за своїм характером поняття є констатація того, що саме ця особа вчинила відповідне діяння, яке містить склад певного к.пр.

Зміст вини як елемента суб'єктивної сторони к.пр. складають інтелектуальний та вольовий моменти (ознаки). Стосовно різних об'єктивних обставин інтелектуальне ставлення суб'єкта може бути різним.

У ст. 24 і ст. 25 КК вказані дві форми вини – умисел та необережність, які в свою чергу поділяються на різновиди: умисел – на прямий і непрямий, а необережність – на самовпевненість і недбалість. Кожна форма вини включає ознаки, що характеризують усвідомлення і передбачення (інтелектуальні ознаки), а також волю (вольові ознаки). Різне поєднання вказаних ознак дає різні форми вини та їх види, які слід розглядати як своєрідні законодавчі узагальнення.

2. Умисел і необережність

Відповідно до ч. 1 ст. 24 КК умисел поділяється на прямий і непрямий. Законодавчі визначення прямого і непрямого умислу містять три ознаки, які характеризують психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків:

- 1) усвідомлення особою суспільної небезпеки свого діяння;
- 2) передбачення його суспільно небезпечних наслідків;
- 3) бажання настання таких наслідків або свідоме припущення їх настання.

Перші дві ознаки (усвідомлення і передбачення) характеризують процеси, які відбуваються у психіці суб'єкта і становлять інтелектуальний момент умислу.

Третя ознака (бажання чи свідоме припущення настання наслідків) характеризує вольову сферу особи та утворює вольовий момент умислу. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим (евентуальним) визнається умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, свідомо допускала їх настання.

В Україні на законодавчому рівні закріплено лише два види умислу, хоча у науці кримінального права виділяють і інші його різновиди: заздалегідь обдуманий умисел і такий, що виник раптово (різновид останнього – афектований умисел); умисел конкретизований (поділяється на простий та альтернативний) і неконкретизований. Слід зауважити, що вказані різновиди умислу позбавлені самостійного характеру і є лише деталізацією прямого та непрямого умислу.

Необережність як форма вини закріплена у ст. 25 КК. З неї впливає наявність двох видів необережної форми вини – це самовпевненість і недбалість. І в першому, і в другому

випадку особа, неправильно оцінюючи свою поведінку та її спричиняючі властивості, демонструє недостатню обережність (звідси і назва цієї форми вини).

Моральним підґрунтям необережності є безвідповідальне ставлення винної особи до чужих інтересів. Винний повинен і міг передбачити перебіг обставин і організувати свою поведінку таким чином, щоб уникнути небажаних наслідків. У контексті зазначеного викликає інтерес такий приклад із судової практики.

Необережність є самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК).

Згідно з ч. 3 ст. 25 КК необережність є недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити. На відміну від самовпевненості, при недбалості винна особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків. У теорії кримінального права недбалість традиційно характеризується за допомогою двох критеріїв – об'єктивного і суб'єктивного.

3. Спеціальні питання встановлення вини

Випадок (казус) – це вчинення діяння, коли особа не усвідомлювала і за конкретних обставин не могла усвідомлювати суспільну небезпеку свого діяння, або коли суспільно небезпечні наслідки, що настали, перебувають у причиновому зв'язку з діянням особи, яка не передбачала та у конкретній ситуації не повинна була та/або не могла передбачити їх настання. Тобто вчиняється діяння, яке заборонене певною статтею Особливої частини КК і має всі ознаки об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта того чи іншого складу к.пр., проте відсутня вина.

У сфері медичної діяльності казус може бути викликаний особливою складністю діагностики незвичної хвороби, анатомічними чи фізіологічними аномаліями організму конкретної людини, атиповим розвитком хвороби, несподіваною алергічною реакцією, побічною дією ліків, раптовою зміною показників артеріального тиску внаслідок індивідуальної психологічної реакції на оперативне втручання, відсутністю специфічної (притаманної тільки раку) симптоматики ранніх форм злоякісних новоутворень тощо.

У більшості випадків к.пр. вчиняються з певною формою вини. Але іноді законодавець встановлює відповідальність за умисне діяння, якщо воно з необережності спричинило наслідки, яким надається значення кваліфікуючої ознаки. У цих випадках можливе паралельне існування двох різних форм вини в одному к.пр. Чимало вітчизняних дослідників, будучи прибічниками концепції подвійної (змішаної, складної) форми вини, висловлюються за встановлення вини особи, яка вчинила к.пр., окремо щодо самого діяння і окремо щодо суспільно небезпечних наслідків такого діяння.

Юридична помилка – це неправильне уявлення особи про юридичні властивості і правові наслідки вчиненого діяння. Ця помилка може полягати у неправильному уявленні особи щодо: 1) кримінальної протиправності діяння; 2) кваліфікації діяння; 3) покарання.

Помилка щодо кримінальної протиправності діяння може означати, що особа вважає свої дії к.пр., хоча КК їх такими не визнає (уявне к.пр.). У таких випадках відсутня обов'язкова ознака к.пр. – кримінальна протиправність (вона існує лише в уяві особи), а тому особа кримінальній відповідальності не підлягає.

Фактична помилка – це неправильне уявлення особи про фактичні обставини свого діяння. Суб'єкт може помилятися щодо: 1) об'єкта к.пр. (у т.ч. щодо предмета і потерпілого); 2) засобів його вчинення; 3) розвитку причинового зв'язку; 4) кваліфікуючих ознак.

Завдання

1. Поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення
2. Загальна характеристика умислу
3. Поняття необережності
4. Спеціальні питання встановлення вини

Тема 7. Об'єкт кримінального правопорушення

1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення, його види

2. Предмет кримінального правопорушення

3. Потерпілий від кримінального правопорушення

Література

25. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
26. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
27. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
28. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
29. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
30. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014.
31. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
32. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення. Його види

Об'єкт к.пр. – це те, що знаходиться під охороною кримінального закону, те, чому воно заподіює шкоду. Саме в об'єкт (і ні у що інше) як своєрідну мішень влучає особа, вчиняючи (намагаючись вчинити) к.пр., хоч це і заборонено під загрозою покарання.

Об'єктом к.пр. пропонуємо визнавати ті охоронювані кримінальним законом правовідносини, на які посягають кримінально протиправні діяння та яким в результаті цього заподіюється шкода. Вказівка на охоронюваність кримінальним законом у наведеному визначенні означає, що в чинному КК міститься вичерпний перелік кримінально караних діянь. Відносини, не вказані у кримінально-правових нормах, можуть бути об'єктами інших правопорушень (адміністративних проступків, цивільно-правових деліктів тощо). Разом з тим слід враховувати, що одні і ті самі відносини можуть охоронятись нормами різних галузей права. Наприклад, це стосується відносин власності, незаконні посягання на які залежно від обставин вчиненого можуть визнаватись к.пр., адміністративними проступками або цивільно-правовими деліктами.

Загальноновизнаним в юридичній літературі є поділ об'єктів кримінального правопорушення «по вертикалі» – на: 1) загальний; 2) родовий і 3) безпосередній. Цей поділ ґрунтується на використанні таких філософських категорій, як загальне, особливе та окреме. Критерієм вказаної тричленної класифікації об'єктів виступає кількісний показник – коло відносин, охоронюваних кримінальним законом.

Загальний об'єкт к.пр. охоплює усі правовідносини, охоронювані КК. У його ч. 1 ст. 1, де йдеться про завдання Кримінального кодексу, названі найбільш значущі відносини, що стосуються загального об'єкта. Це – права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства.

Родовий об'єкт – це групи відносин, на які посягають однорідні к.пр. В.Я. Тацій визначає родовий об'єкт як об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною суттю суспільних відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм.

Додатковим безпосереднім об'єктом к.пр. є ті відносини, яким поряд з основним об'єктом завдається шкода (виникає загроза заподіяння шкоди). Це відносини, які, заслуговуючи на самостійну кримінально-правову охорону, перебувають у площині іншого

родового об'єкта і заподіяння шкоди яким свідчить про більшу суспільну небезпеку вчиненого.

Крім загального, родового і безпосереднього об'єктів к.пр., у літературі виділяють і видовий об'єкт. Це – об'єкт виду (підгрупи) близьких за характером к.пр. Займаючи проміжне становище між родовим і безпосереднім об'єктами, будучи частиною родового об'єкта і знаходячись з останнім у співвідношенні «вид» – «рід», видовий об'єкт дає змогу виокремити відносно невеликі, специфічні групи посягань на близькі, взаємопов'язані правовідносини. Видовий об'єкт – це відносини одного виду, які захищені групою тісно взаємопов'язаних між собою норм Особливої частини КК.

2. Предмет кримінального правопорушення

Предмет к.пр., за загальним правилом, є факультативною ознакою його складу. Однак якщо предмет безпосередньо вказаний у диспозиції норми Особливої частини КК або однозначно впливає з неї, то він стає обов'язковою ознакою складу конкретного к.пр. Якщо цього немає, к.пр. вважається «безпредметним».

Предметом к.пр. у кримінальному праві традиційно визнавалась річ матеріального світу, із властивостями якої законодавець пов'язує наявність у діянні особи складу певного к.пр., і впливаючи на яку, винний посягає на об'єкт к.пр.

Кримінальне правопорушення, ознакою складу якого є предмет, означає вплив на цей предмет – його викрадення, знищення, зміну, зберігання, переміщення тощо, тобто при вчиненні к.пр. його предмету не завжди заподіюється шкода. Останнє притаманне, наприклад, для крадіжки, контрабанди, незаконного заволодіння транспортним засобом.

3. Потерпілий від кримінального правопорушення

Потерпілий у кримінальному процесуальному розумінні – це фізична особа, якій к.пр. завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій к.пр. завдано майнової шкоди. Права та обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї к.пр. або про залучення її до провадження як потерпілого.

Кримінальне правопорушення, обов'язковою ознакою складу якого є потерпілий, полягає у впливі на потерпілого – його вбивстві, заподіянні тілесних ушкоджень, незаконному поміщенні до психіатричної лікарні тощо.

Особа стає потерпілою у кримінально-правовому сенсі з моменту вчинення щодо неї к.пр. незалежно від того, чи розпочалось у зв'язку з цим кримінальне провадження, чи зафіксовано факт вчинення к.пр. щодо особи у процесуальному порядку.

Потерпілими від к.пр. не визнаються тварини, речі або явища, а також суспільство. Так, у випадку вчинення вбивства чи крадіжки немає потреби визнавати потерпілим усе суспільство – потерпілим визнаватиметься конкретна особа. Якщо вважати потерпілим суспільство у цілому, то к.пр. без потерпілого просто не існуватиме.

Завдання

1. Дати визначення поняття об'єкта кримінального правопорушення, його видів
2. Предмет кримінального правопорушення
3. Потерпілий від кримінального правопорушення

Тема 8. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення

1. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення
2. Діяння (дія чи бездіяльність)
3. Суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок
4. Інші, крім наслідків і причинного зв'язку, факультативні ознаки

об'єктивної сторони кримінального правопорушення

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›

2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> »
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення

Будучи зовнішнім проявом суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, об'єктивна сторона визначає, у чому полягає к.пр. та які наслідки воно спричиняє, за яких умов місця, часу та обстановки це к.пр. має місце, в який спосіб і за допомогою яких засобів чи знарядь воно вчиняється.

Оскільки об'єктивна сторона значною мірою визначає характер і ступінь суспільної небезпеки к.пр., її ознаки беруться до уваги при вирішенні питань, пов'язаних із криміналізацією та пеналізацією вчинків людини. Так, при конструюванні основних і кваліфікованих складів різних к.пр. законодавець з тим, щоб наголосити на специфічних властивостях конкретного к.пр., досить часто звертається до таких загалом факультативних ознак об'єктивної сторони, як спосіб, місце, час, обстановка, ситуація, знаряддя і засоби вчинення діяння.

Навіть у тому разі, коли певна ознака, яка характеризує зовнішню сторону вчиненого, не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу конкретного к.пр., вона може мати кримінально-правове значення, а саме впливати на призначення покарання у порядку врахування обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання (ст.ст. 66, 67 КК).

2. Діяння (дія чи бездіяльність)

Поняття «суспільно небезпечне діяння» охоплює дві форми кримінально караної поведінки особи – активну (дія) та пасивну (бездіяльність).

Переважна більшість к.пр., передбачених Особливою частиною КК, може бути вчинена лише шляхом дії. Це, наприклад, державна зрада, зґвалтування, грабїж, контрабанда, бандитизм.

Значна кількість к.пр. може вчинюватися шляхом як дії, так і бездіяльності (зокрема, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, службова недбалість). Існують також к.пр., які можуть вчинюватися тільки шляхом бездіяльності (ненадання допомоги хворому медичним працівником, невіплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат тощо). Кримінальна відповідальність настає лише за суспільно небезпечне діяння, а не за шкідливі думки, переконання, наміри або небезпечний стан особи.

Вчинення к.пр. шляхом дії означає активну вольову поведінку особи, яка контролюється свідомістю того, хто вчиняє к.пр. У зв'язку з цим поняттям дії у кримінально-правовому розумінні не охоплюються здійснювані мимоволі рефлекторні рухи людини. Так, не може через відсутність суспільно небезпечного діяння нести кримінальну відповідальність

за заподіяння тілесного ушкодження особа, яка внаслідок раптового гальмування автобусу, що перевозить пасажирів, падає на іншу людину і калічить її.

Поняттям дії у кримінально-правовому розумінні охоплюється також свідоме використання тварин, різноманітних засобів, в тому числі зброї, виробничих процесів, фізичних явищ, сил природи (скажімо, високої і низької температури, земного тяжіння), інших людей, якщо останні не підлягають кримінальній відповідальності (опосередковане вчинення к.пр.), – за умови, що зазначене використання контролюється винним. Підхід, згідно з яким суспільно небезпечна дія вбачається і тоді, коли людина безпосередньо не здійснює фізичного впливу на об'єкт кримінально-правової охорони, інколи називають правилом «продовженої руки злочинця».

Під бездіяльністю розуміється суспільно небезпечна вольова поведінка особи, що полягає у невиконанні належного – того обов'язку, який особа повинна була і могла виконати. Так, кримінально карана бездіяльність може полягати у відсутності належного контролю за тваринами (зокрема за собаками бійцівських порід) чи невтручанні в їхню поведінку. За наявності підстав вказана бездіяльність того, хто був зобов'язаний і міг убезпечити оточуючих від агресивної тварини, має кваліфікуватись за ст. 119 КК як вбивство через необережність або ст. 128 КК як необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження. Властивістю розглядуваної бездіяльності визнається наявність не морального, а саме правового обов'язку особи діяти певним чином у конкретній ситуації.

Цей обов'язок може випливати із: вимог чинного законодавства (наприклад, обов'язок свідка давати показання, обов'язок водія зупинити автомашину при червоному світлі світлофора, обов'язок лікаря надавати медичну допомогу); законного наказу чи розпорядження; професійних обов'язків; договору (зокрема, це стосується осіб, які на правових засадах здійснюють виховання малолітніх дітей або нагляд за ними); попередньої поведінки особи (так, у ст. 135 КК говориться про завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, вчинене тим, хто сам поставив потерпілого у такий стан).

Кримінальна відповідальність не настає за дії непереборної сили, під якою розуміється дія стихійних сил природи (землетруси, повені, пожежі тощо), людей (страйки, демонстрації, блокади, громадські безпорядки, воєнні дії тощо), звірів, інших надзвичайних або невідворотних факторів (наприклад, техногенна катастрофа, фізіологічні процеси), через які особа позбавлена реальної можливості виконати покладений на неї правовий обов'язок. Вважається, що непереборна сила, спеціальна регламентація якої у чинному КК відсутня, повністю перешкоджає людині здійснити вчинок, який виражає її волю. Так, медичний працівник не повинен нести кримінальну відповідальність за ненадання хворому допомоги, якщо він не зміг потрапити до хворого внаслідок повені.

Особа не несе кримінальної відповідальності, якщо вона заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого її воля була повністю пригнічена, й особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1 ст. 40 КК).

Психічний примус, тобто вплив на свідомість людини з метою змусити її вчинити к.пр. за допомогою погроз (вбивством, зґвалтуванням, заподіянням тілесних ушкоджень, знищенням майна, погрози-шантажу тощо), та фізичний примус, внаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми діями, виключають кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, лише якщо особа, яка зазнала такого впливу, перебувала у стані крайньої необхідності (ч. 2 ст. 40 КК).

3. Суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок

Будь-яке к.пр. спричиняє негативні зміни у реальній дійсності, тягне суспільно небезпечні наслідки, які полягають у заподіянні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

За своїм змістом заподіювана шкода може бути, зокрема:

- фізичною (при вбивстві, тілесному ушкодженні тощо);
- майновою (зокрема, при грабежі, знищенні або пошкодженні майна, ухиленні від сплати податків і зборів);

– моральною (при незаконному позбавленні волі або викраденні людини, нарузі над могилою, згвалтуванні тощо);

– політичною (при посяганні на територіальну цілісність і недоторканність України);

– організаційною (її спричиняють, зокрема, злочини у сфері службової діяльності);

– екологічною (притаманна передусім для злочинів проти довкілля);

– комплексною (поєднання двох чи більше видів шкоди, зокрема фізичної і моральної).

Але не будь-яка шкода, заподіювана к.пр., вважається суспільно небезпечними наслідками як ознакою складу такого правопорушення.

Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками – обов'язкова ознака об'єктивної сторони у к.пр. із матеріальним складом. Якщо відсутній такий зв'язок, кримінальна відповідальність за настання суспільно небезпечних наслідків виключається.

4. Інші, крім наслідків і причинового зв'язку, факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення

Будь-яке к.пр. як подія реального світу завжди здійснюється у певний час, певному місці і певній обстановці, з обранням винним того чи іншого способу, знаряддя чи засобу для досягнення бажаного результату.

Однак за волею законодавця юридична значущість вказаних обставин не є однаковою. За винятком суспільно небезпечного діяння – обов'язкової ознаки будь-якого складу к.пр., – усі інші ознаки, які структурно складають об'єктивну сторону, вважаються факультативними. Якщо відповідна ознака, належна, за загальним правилом, до факультативних ознак, прямо передбачена тією чи іншою нормою Особливої частини КК, вона стає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу конкретного к.пр. і враховується при кваліфікації.

Спосіб – це форма прояву кримінально караного діяння, інакше кажучи, послідовність прийомів і методів, які використовує винний для вчинення умисного к.пр. (насильство, обман, зловживання довірою, використання безпорадного стану потерпілого, використання службового становища тощо).

Місце – це певна територія, на якій вчиняється передбачене КК діяння. Зв'язок кримінально караного діяння із місцем його вчинення може бути таким: 1) діяння вчиняється у певному місці; 2) діяння полягає у залишенні того чи іншого місця; 3) діяння посягає на певне місце.

Час – певний часовий період, протягом якого вчинюється к.пр. Ця ознака впливає на кваліфікацію лише у тих досить рідких випадках, коли вона передбачена у диспозиції відповідної норми Особливої частини КК. Так, часом вчинення к.пр., передбаченого ст. 272 КК, є час виконання робіт із підвищеною небезпекою, часом самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю – час бою (ст. 429), часом вчинення опору представникові влади – час виконання ним службових обов'язків (ч. 1 ст. 342). Кримінально каране порушення правил полювання може полягати у т.ч. у здійсненні полювання у заборонений час (ст. 248 КК).

Знаряддями і засобами є предмети матеріального світу, які за своїми об'єктивними властивостями можуть бути використані для вчинення к.пр. незалежно від того, мали вони такі властивості з самого початку чи були відповідним чином пристосовані винною особою. Ці предмети можуть бути призначені тільки для реалізації протиправного наміру або використовуватись і для досягнення інших цілей (зокрема наркотичні засоби, призначені для лікування хворих, можуть використовуватись винним для тимчасового «відключення» свідомості потерпілого і протиправного заволодіння його майном).

Обстановка – це сукупність передбачених законом або таких, що впливають із нього, обставин, які становлять собою зовнішнє оточення к.пр. і характеризуються наявністю людей або певних подій.

Завдання

1. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення
2. Діяння (дія чи бездіяльність)
3. Суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок

4. Інші, крім наслідків і причинового зв'язку, факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення

Модуль 2.

Тема 9. Стадії вчинення злочину

1. Поняття і види стадій злочину

2. Закінчений злочин та незакінчений злочин і його види

3. Готування до злочину

4. Замах на злочин

5. Добровільна відмова від вчинення злочину.

6. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (за готування до злочину і за замах на злочин)

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття і види стадій злочину

Злочин визнається закінченим в одному випадку з моменту вчинення самого діяння, а в другому - за наявності від такого діяння шкідливих наслідків. Злочинні дії, спрямовані на досягнення шкідливих наслідків, нерідко мають певні види свого розвитку, так звану попередню діяльність. Для визначення розпочатої, але не закінченої злочинної діяльності, теорія кримінального права користується поняттям "стадії вчинення злочину", до яких відносять: готування до злочину, замах на злочин, закінчений злочин. Такий же зміст щодо стадій вчинення злочину має і ст. 13 КК, якою визначено дві стадії розвитку злочинної дії: закінчений злочин і незакінчений злочин.

Відповідальність за закінчений злочин настає безпосередньо за певною статтею Особливої частини КК, а за готування до злочину і за замах на злочин - відповідно, за ст. 14 і ст. 15 й за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. Інакше кажучи, кваліфікація незакінченого злочину щодо готування до злочину та замаху на злочин потребує посилання, відповідно, на ст. 14 або ст. 15 КК. Якщо, наприклад, злочинця було затримано під час, коли він намагався вчинити крадіжку майна, то такі дії мають кваліфікуватися як замах на вчинення крадіжки за ч. 1 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК. Якщо ж злочинцеві вдалося заволодіти майном, то його дії кваліфікуватимуться лише за ч. 1 ст. 185 КК як закінчений злочин.

Стадії вчинення злочину - це певні етапи різних дій, спрямованих на вчинення певного злочину з різним обсягом реалізації умислу та різним ступенем суспільної небезпечності. Стадії вчинення злочину стосуються лише умисних злочинів і можуть мати місце лише за наявності прямого умислу.

Поняття "стадії вчинення злочину" не може бути застосовано щодо виявлення наміру вчинити злочин. Сам факт виявлення наміру (в словах або письмово) вчинити злочин, за загально визнаним принципом "думки не караються", перебуває поза сферою кримінального закону. Відступ від цього 2 принципу був би прямим порушенням конституційного права громадян, яке закріплено в ст. 34 Конституції України: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань".

Кримінальний закон України визнає злочином лише протиправне, суспільно небезпечне діяння людини. Іншими словами, відповідальність можлива лише за умисел, який виявився у небезпечному діянні. Тому твердження, яке до останнього часу мало місце в літературі, про те, що виявлення умислу є початковою стадією вчинення злочину, не сприйнято ні сучасною теорією кримінального права, ні позитивним (чинним) кримінальним правом, воно є помилковим. Виявлення умислу не можна ототожнювати з погрозою вчинити злочин та закликами до вчинення злочину.

Погроза - це спосіб (засіб) психічного насильства стосовно того, на кого це насильство спрямовано. Погроза чинити конкретний злочин карається лише за наявності в чаконі спеціальної норми і щодо вчинення тяжкого злочину. Погрозу вчинити злочин виписано як окремий спеціальний склад злочину лише в кількох статтях Особливої частини Кодексу, зокрема, погроза вбивством (ст. 129); погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345); погроза щодо державного чи громадського діяча (ст. 346), погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадянський обов'язок (ст. 350); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398); погроза щодо начальника (ст. 405).

Поняття "стадії вчинення злочину" не застосовується до необережних злочинів, оскільки при їх вчиненні неможливий замах на вчинення злочину. Крім того, необережні діяння визнаються, як правило, злочином у разі настання від таких дій або бездіяльності істотної шкоди. За відсутності таких наслідків необережної дії самі по собі вони не мають кримінально-правового значення. Наприкінці зазначимо, що при остаточній кримінально-правовій оцінці згаданих вище стадій слід пам'ятати, що кожна попередня стадія вчинення злочину поглинається наступною стадією і самостійної кваліфікації не потребує.

2. Закінчений та незакінчений злочин

Закінченим злочином відповідно до ч. 1 ст. 13 визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. Ознаки складу злочину властиві кожному з чотирьох його елементів - об'єкта і об'єктивній стороні (об'єктивні підстави відповідальності), суб'єкта і суб'єктивній стороні (суб'єктивні підстави відповідальності). Злочин вважається закінченим за наявності повної відповідності об'єктивних і суб'єктивних ознак вчиненого злочину об'єктивним і суб'єктивним ознакам складу злочину, виписаному в Особливій частині КК.

Відсутність у вчиненому діянні передбачених законом небезпечних наслідків як однієї з ознак матеріального складу злочину означає і відсутність закінченого злочину. У так званих формальних складах злочинів, що не передбачають встановлення шкідливих наслідків як обов'язкової ознаки складу злочину, злочин вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння, яке утворює його об'єктивну сторону.

Певні стадії вчинення злочину (наприклад, готування до розбійного нападу) можливі й у так званих формально-матеріальних складах злочину. Про ці склади злочину вже говорилося. У матеріальних складах злочину моментом закінчення злочину вважається наявність передбачених законом наслідків. Наприклад, вбивство вважається закінченим злочиним з моменту настання смерті потерпілого. Отже, завершальна стадія (закінчений злочин) вчинення злочину з матеріальним складом пов'язується з настанням шкідливих наслідків.

Незакінчений злочин охоплює два види небезпечних дій - готування до злочину і замах на вчинення злочину. Так, у ч. 2 ст. 13 КК говориться, що незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин. Незакінчений злочин - це дії особи, пов'язані з умисним створенням умов для вчинення злочину або з безпосередньою їх спрямованістю на досягнення певного злочинного наслідку, але які не було досягнуто з причин, не залежних від волі винного. Закон не передбачає обов'язкового пом'якшення покарання за незакінчений злочин.

Призначаючи покарання за такий злочин, суд має керуватися загальними засадами призначення покарання, які передбачені ст. 65 КК. Нагадаємо, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК).

3. Готування до злочину

Готування до злочину - початкова стадія умисного злочину, яка, відповідно до ч. 1 ст. 14 КК, визначається як пошук або пристосування засобів чи знарядь, пошук співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Готування до злочину карається за наявності певних умов, а саме:

1) підготовчі дії мають бути спрямовані на створення умов для вчинення конкретного злочину, а не для "злочину взагалі" і не "на всяк випадок". Не можна розглядати як готування до злочину підшукування або надбання людиною певних засобів, знарядь чи зброї для захисту своєї безпеки, безпеки своєї родини, житла, власності тощо від можливого нападу злочинця (злочинців). Виняток із цього правила становлять своєрідні дії, заборонені кримінальним законом. Наприклад, придбання без належного дозволу вогнепальної зброї утворює злочин, передбачений ч. 1 ст. 263 КК;

2) дії, пов'язані з готуванням до злочину, мають бути вчинені до початку дій, безпосередньо спрямованих на вчинення злочину;

3) дії, які утворюють готування до злочину, належать до об'єктивної сторони складу закінченого злочину;

4) готування до злочину вчиняється лише з прямим умислом: особа свідомо створює умови для вчинення конкретного злочину і бажає використати створені нею умови для наступної стадії вчинення злочину;

5) кримінальна відповідальність настає лише за готування до вчинення злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК). Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК об'єктивна сторона готування до злочину може бути виявлена у формі: 1) підшукування засобів чи знарядь для вчинення злочину; 2) пристосування засобів чи знарядь для вчинення злочину; 3) пошук співучасників для вчинення злочину; 4) змова на вчинення злочину; 5) усунення перешкод для вчинення злочину; 6) інше умисне створення умов для вчинення злочину.

4. Замах на злочин

Згідно з ч. 1 ст. 15 КК, замахом на злочин визнається діяння, вчинене з прямим умислом і безпосередньо спрямоване на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, не залежних від волі винного. Відповідальність за замах на злочин настає за ч. 1 ст. 15 і за тією статтею Особливої частини Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. Характерними ознаками замаху на вчинення злочину є:

1) дія, яка безпосередньо спрямована на вчинення злочину і реально загрожує об'єкту, що охороняється кримінальним законом. Інакше кажучи, замах на вчинення злочину - це початок безпосереднього виконання об'єктивної сторони складу закінченого злочину, описаного в диспозиції певної статті Особливої частини КК;

2) дія вчиняється з прямим умислом; особа усвідомлює небезпечність своєї дії, передбачає її шкідливі наслідки і бажає настання таких наслідків, від закінченого злочину замах на вчинення злочину відрізняється саме недосягненням вчиненою дією шкідливих наслідків. У теорії кримінального права, а також у чинному Кримінальному кодексі України, залежно від характеру причини, через які злочинний наслідок не настав, прийнято розрізняти закінчений і незакінчений замах на злочин.

У ч. 2 ст. 15 зазначається, що замах на вчинення злочину є закінченим, коли особа виконала всі дії, які вважала за необхідне для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. Якщо злочин пов'язаний з певними наслідками і закінченим визнається такий замах, при якому, незважаючи на виконання винною особою всього того, що вона вважала за необхідне вчинити, злочинні наслідки не настали.

Незакінченим вважається такий замах, при якому особа не досягла злочинних наслідків через те, що не встигла чи не змогла виконати все те, що вважала за потрібне для досягнення таких наслідків (ч. 3 ст. 15). Наприклад, злодій з метою викрасти гроші запустив руку в сумку пасажира, але був схоплений за руку, крадіжки не сталося. У даному випадку має місце незакінчений замах на крадіжку майна, тобто злочин, передбачений ч. 1 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК.

Наука кримінального права користується також поняттям "непридатний замах", який поділяється на два види: а) замах на непридатний об'єкт і б) замах на злочин з непридатними засобами. Зазначимо, що обидва ці види непридатного замаху є разом з тим різновидами фактичної помилки винної особи. Замах на непридатний об'єкт являє собою посягання на об'єкт, у якого відсутні ті властивості, що малися на увазі при вчиненні злочину. Наприклад, постріл був спрямований у вікно кімнати, в якій стояв бюст, що його винний сприйняв за людину, в той час коли жертва перебувала в іншій кімнаті. Замах на непридатний об'єкт буде і щодо предмета посягання, якого на момент замаху не було. Наприклад, намагання викрасти цінності, яких не було виявлено в тому місці, куди проник злодій. Замах на злочин з непридатними засобами має місце тоді, коли суб'єкт застосував під час вчинення злочину такі засоби, які не відповідають бажаному призначенню і за своїми об'єктивними властивостями не здатні призвести до злочинного наслідку. Наприклад, К., щоб отруїти свого неприємця, підсипав до 6 його келиха з вином через помилку замість миш'яку порошок аспірину. Замах на непридатний об'єкт і замах з непридатними засобами кваліфікуються як замах на вчинення певного злочину на загальних підставах.

5. Добровільна відмова від вчинення злочину

З метою попередження злочинності та запобігання продовженню початкових злочинних дій закон має стимулюючу норму про добровільну відмову від вчинення злочину.

За ст. 17 КК добровільною відмовою визнається остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому особа усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Скажімо, особа, яка з метою умисного вбивства виготовила вогнепальну зброю, після чого добровільно відмовилася від вчинення такого вбивства, не підлягає кримінальній відповідальності за готування до умисного вбивства, але відповідатиме за незаконне виготовлення вогнепальної зброї за ч. 1 ст. 263 КК.

Добровільна відмова від вчинення злочину можлива при незакінченому злочині - на стадії готування до злочину або на стадії замаху на злочин. Така відмова має бути наслідком самостійного, свідомого і остаточного рішення особи щодо припинення нею злочинних дій. Іншими словами, тільки при двох конструктивних ознаках - добровільності й остаточності відмови від вчинення злочину виникає правова основа незастосування кримінальної відповідальності.

Йдеться про ситуацію, коли особа почала здійснювати свій злочинний намір, мала можливість здійснити його і досягти стадії закінченого злочину, але добровільно й остаточного припинила готування до злочину чи замах на злочин. Таке припинення має бути здійснене з власної волі винної особи. Добровільна відмова відсутня, якщо особа здійснила готування до злочину або замах на злочин і припинила свої подальші дії внаслідок вимушених обставин, які перешкодили або не дозволили закінчити злочин.

6. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (за готування до злочину і за замах на злочин)

Поняття злочину охоплює не тільки закінчений злочин, але й готування до нього і замах на нього як суспільно небезпечні діяння. Однак готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14). Закон, як відомо, виключає

відповідальність і за закінчений злочин, який хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність (ч. 2 ст. 11) не становить суспільної небезпеки.

Тим більше, не є злочином замах, що не становить суспільної небезпеки (наприклад, замах на знищення або ушкодження майна, що не має цінності).

Відповідно до ст. 16 кримінальна відповідальність за готування до злочину і за замах на злочин настає за ст. 14 або ст. 15 і за тією статтею Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за закінчений злочин, до якого суб'єкт готувався або на який вчинив замах. Наприклад, готування до умисного вбивства кваліфікується за ст. 14 і ч. 1 ст. 115, а замах на вбивство — заст. 15 і ч. 1 ст. 115.

Практика вважає, що, коли обман покупців вчинений у незначних розмірах, але матеріалами справи встановлено, що умисел винного був спрямований на обман покупців у значних розмірах і не був здійснений з обставин, що не залежали від нього, вчинене слід кваліфікувати як замах на обман покупців у значних розмірах, тобто за ст. 15 і ч. 1 ст. 225. Якщо діяння, вчинені особою при готуванні до одного злочину або замаху на нього, містять у собі ознаки іншого закінченого злочину, все вчинене слід кваліфікувати як незакінчений злочин за ст. 14 або ст. 15 та відповідною статтею Особливої частини КК і за сукупністю — за інший закінчений злочин.

Тут закінчений склад одного злочину одночасно є готуванням до іншого злочину або замахом на нього. Наприклад, незаконне придбання пістолета для вбивства кваліфікується як незаконне придбання вогнепальної зброї за ч. 1 ст. 263 і як готування до убивства за ст. 14 та ч. 1 ст. 115. У разі викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин або їх незаконного носіння, збереження, придбання, виготовлення з метою вчинення іншого злочину вчинене кваліфікується як сукупність закінченого злочину і як готування до вчинення іншого злочину

Задача

У медсестри Сазонової мати була паралізованою і потребувала постійного догляду. Бажаючи позбутись її, Сазонова підсипала тій у їжу повільно діючу отруту для гризунів. Наступного дня вона почала себе картати за скоєне, а потім викликала лікаря і розповіла йому, чому стан матері погіршився. Своєчасне надання медичної допомоги відвернуло настання смерті.

Чи можна Сазонову вважати такою, що добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця?

Методичні рекомендації щодо розв'язання задачі – вкінці файлу.

Тема 10. Співучасть у злочині

1. Поняття співучасті у кримінальному правопорушенні як однієї із форм злочинної діяльності.

2. Види співучасників кримінальному правопорушенні .

3. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією. Поняття групи осіб без попередньої змови та за попередньою змовою

4. Добровільна відмова співучасників від вчинення кримінальному правопорушення

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 N 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text>

4. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
5. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014.
8. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
9. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття співучасті у кримінальному правопорушенні як однієї із форм злочинної діяльності.

Співучастью у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26).

Об'єктивні ознаки співучасті виявляються в тому, що:

1) співучасть наявна лише, якщо в кримінальному правопорушенні беруть участь кілька осіб (хоча б дві), законодавець називає мінімальну кількість учасників кримінального правопорушення, хоча їх може бути й більше. До того ж кожна з цих осіб повинна мати ознаки суб'єкта кримінального правопорушення – тобто бути фізичною осудною особою та досягти віку кримінальної відповідальності.

2) співучасть – це діяльність спільна. Спільність як об'єктивна ознака співучасті відзначається такими трьома моментами:

а) кримінальне правопорушення вчиняється загальними зусиллями всіх співучасників. Роль, функції кожного зі співучасників можуть відрізнятися, але при цьому кримінальне правопорушення – це результат загальної, спільної діяльності всіх співучасників, кожен із яких зробив у вчинення кримінального правопорушення свій внесок;

б) спільність також означає, що наслідок, який досягається в результаті вчинення кримінального правопорушення, є єдиним, неподільним, загальним для всіх співучасників. За цей наслідок відповідальність несуть усі співучасники, незалежно від тієї ролі, яку кожен з них виконував у кримінальному правопорушенні;

в) спільність за співучасті означає, що між діями співучасників і тим кримінальним правопорушенням, який скоїв виконавець, існує причинний зв'язок, причому опосередкований, бо загальний результат досягається лише свідомою діяльністю виконавця.

Суб'єктивні ознаки співучасті:

1) співучасть можлива лише в умисних кримінальних правопорушеннях;

2) усі особи, що беруть участь у кримінальному правопорушенні (всі співучасники), діють умисно.

Під формою співучасті слід розуміти тип спільної діяльності декількох осіб у процесі скоєння кримінального правопорушення, що різняться за способом їх взаємодії та ступенем узгодженості.

За об'єктивним критерієм – способом взаємозв'язку співучасників між собою – можна вирізнити дві форми співучасті:

1) проста співучасть (співвиконавство). Суть її полягає в тому, що декілька осіб, діючи спільно, є безпосередніми виконавцями кримінального правопорушення, що виконують його склад. Звичайно, їхні дії можуть мати різний характер. Та щодо 3 форми співучасті їхні ролі однакові – усі вони безпосередньо виконують дії, описані в диспозиції статті Особливої частини КК як ознаки об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення. У такому разі немає розподілу ролей на виконавців, організаторів,

підбурювачів і пособників. Тож дії кожного зі співвиконавців кваліфікуються тільки за статтею Особливої частини КК без посилання на ст. 27 КК.

2) складна співучасть (власне співучасть). У такому разі є об'єктивний розподіл ролей між співучасниками: поряд з виконавцем, який безпосередньо вчиняє кримінальне правопорушення, є також організатор, підмовник або підбурювач.

2. Види співучасників кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 27 ККУ

1. Співучасниками кримінального правопорушення, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник.

2. Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення, передбачений цим Кодексом.

3. Організатором є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

4. Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення .

5. Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

6. Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 та 396 цього Кодексу.

7. Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відомий підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого кримінального правопорушення .

3. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією. Поняття групи осіб без попередньої змови та за попередньою змовою

Стаття 28 ККУ

1. Кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

2. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

3. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

4. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з

метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Ця стаття визначає основні положення щодо відповідальності суб'єктів кримінального правопорушення, які діють спільно. Вона передбачає чотири види злочинних спільнот:

1. Група без попередньої змови - це двоє або більше виконавців, які утворили групу для спільного вчинення кримінального правопорушення без попередньої домовленості між собою про це. Відсутність попередньої змови означає, що виконавці кримінального правопорушення до моменту його вчинення не обговорювали питання про його вчинення, не домовлялися про спільність своїх дій, розподіл ролей тощо.

Для цієї групи характерне спонтанне, ситуативне об'єднання зусиль виконавців для досягнення загального злочинного результату безпосередньо перед його вчиненням або в процесі його вчинення. Учасники такої групи можуть бути не знайомі між собою. Діючи як співвиконавці, вони можуть разом розпочинати виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення або долучатися до кримінального правопорушення, вчинення якого іншим співвиконавцем вже розпочалося, але ще не закінчилося.

Відсутність попередньої змови не виключає можливості змови між членами такої групи під час виконання ними об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Безпосередньо вчинюючи кримінального правопорушення, вони можуть домовлятися при цьому про характер спільних дій, розподіляти ролі, узгоджувати свою подальшу (у т.ч. пост-кримінальну) поведінку тощо;

2) Група з попередньою змовою - означає спільне вчинення цього кримінального правопорушення декількома (двома і більше) суб'єктами кримінального правопорушення, які заздалегідь домовились про спільне його вчинення. Домовитись про спільне вчинення кримінального правопорушення заздалегідь — означає дійти згоди щодо його вчинення до моменту виконання його об'єктивної сторони. Таким чином, ця домовленість можлива на стадії до готування кримінального правопорушення, а також у процесі замаху на нього.

Як впливає із ч. 2 ст. 28, домовленість повинна стосуватися спільності вчинення кримінального правопорушення (узгодження об'єкта кримінального правопорушення, його характеру, місця, часу, способу вчинення, змісту виконуваних функцій тощо). Така домовленість може відбутися у будь-якій формі;

3) Організована група - це стійке об'єднання декількох, осіб (трьох і більше суб'єктів кримінального правопорушення), які попередньо зорганізувалися для готування або вчинення кримінального правопорушення;

4) Злочинна організація - визнається об'єднання осіб (суб'єктів злочину), яке є: стійким; ієрархічним; об'єднує декількох осіб (трьох і більше); за попередньою змовою зорганізоване його членами або структурними частинами для спільної діяльності; метою такої діяльності є: безпосереднє вчинення ними тяжких або особливо тяжких кримінальному правопорушень; керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб; забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Критеріями такої диференціації групової злочинної діяльності виступають наявність і зміст попередньої змови, кількість учасників та ступінь їх зорганізованості.

4. Добровільна відмова співучасників від вчинення злочину.

Згідно ст. 31 ККУ у разі добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених статтею 17 цього Кодексу.

У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того кримінального правопорушення або замах на те кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець. Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові організатор, підбурювач чи пособник, якщо вони відвернули вчинення кримінального правопорушення або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється.

Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або неусунення перешкод вчиненню кримінального правопорушення. У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до кримінального правопорушення або за замах на кримінальне правопорушення, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено.

Задача

За державну зраду Кліма Варадіна було засуджено до позбавлення волі строком на 15 років. Розслідування по справі вів слідчий Толков. Брат Варадіна, Микола, вирішив помститися тому. За 1800 доларів він підмовив односельця Рахова вбити Толкова. Знаючи, з яких мотивів діяв М. Варадін, останній убив Толкова.

Методичні рекомендації щодо розв'язання задачі – вкінці файлу

Тема 11. Повторність, сукупність і рецидив злочинів

1. Поняття й ознаки множинності злочинів
2. Поняття та види одиничного злочину
3. Сукупність злочинів
4. Повторність злочинів
5. Рецидив злочинів

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 N 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>
5. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
8. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
9. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

Досить часто буває, що однією особою або групою осіб вчиняються не один, а декілька злочинів. У цих випадках існують кримінально-правові особливості кваліфікації злочинів і призначення покарання особам, які їх вчиняють.

У теорії кримінального права такі ситуації визначаються як множинність злочинів. У цих випадках, як правило, підвищується як небезпечність вчинених особою суспільно небезпечних діянь, так і суспільна небезпечність особи, яка вчиняє декілька злочинів.

Підвищена суспільна небезпечність множинності злочинів обумовлюється такими факторами:

1) якщо вчиняються два або більше злочинів, то тим самим заподіюється більша шкода об'єкту посягання;

2) учинення однією особою або декількома співучасниками двох або більше злочинів створює стійку антисоціальну спрямованість злочинних діянь, що є показником більшої схильності винних осіб до вчинення злочину;

3) учинення двох або більше злочинів чинить негативний вплив на інших членів суспільства, створюючи у них ілюзію безкарності;

4) множинність злочинів – це досить розповсюджене явище в структурі та динаміці злочинності.

Усі ці фактори й обумовлюють існування у кримінальному законі норм, які визначають поняття, значення й види множинності злочинів та її правові наслідки.

Кримінальний кодекс не дає визначення поняття множинності злочинів. Воно визначається наукою кримінального права.

Під множинністю злочинів розуміється вчинення однією особою або співучасниками двох або більше злочинних діянь (дії чи бездіяльності) кожне з яких має ознаки самотійного складу злочину.

Ознаки множинності злочинів:

1) однією особою або співучасниками вчиняються два або більше суспільно небезпечних діяння;

2) кожне з цих діянь характеризується ознаками самотійного складу злочину;

3) множинність злочинів містить у собі завжди декілька одиничних злочинів, які можуть бути простими одиничними та складними злочинами (триваючими, продовжуваними, складеними та злочинами, які кваліфікуються за наслідками).

Множинність злочинів поділяється на три види: повторність злочинів, сукупність злочинів і рецидив злочинів, які, у свою чергу, теж поділяються на види.

2. Поняття та види одиничного злочину

Одиничний злочин буде таким там, де він передбачається кримінальним законом як одиничний самотійний склад злочину. Одиничний злочин конструється законодавцем, виходячи із соціальних якостей відповідного суспільно небезпечного діяння, передусім єдності його об'єктивних та суб'єктивних ознак.

Одиничні злочини як складовий елемент множинності можна поділити на два основних види – прості й ускладнені одиничні злочини.

Простими одиничні злочини будуть у таких випадках:

1) коли одній дії чи бездіяльності відповідає один наслідок, передбачений у кримінальному законі, наприклад убивство, в якому суспільно небезпечна дія викликає передбачений законом наслідок у вигляді смерті потерпілої особи;

2) коли злочин складається з однієї дії, а суспільно небезпечні наслідки лежать за межами відповідного складу злочину (так звані злочини з формальним складом); наприклад, погроза вбивством вважається закінченим злочином із моменту вчинення суспільно небезпечного діяння у вигляді погрози;

3) коли одна суспільно небезпечна дія потягла за собою декілька наслідків, передбачених кримінальним законом, наприклад ч. 2 ст. 273 КК України «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах» передбачає відповідальність за порушення правил безпеки, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки;

4) до простих одиничних злочинів належать і злочини з альтернативними діями, наприклад ч. 1 ст. 114 КК України – «передання або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства»; для складу цього злочину достатньо вчинення хоча б однієї з указаних дій.

Під триваючим злочином розуміється такий одиничний злочин, який розпочавшись дією чи бездіяльністю та вчиняється безперервно протягом певного тривалого часу.

Під продовжуваним злочином розуміється злочин, який складається з декількох тотожних злочинних діянь, що прагнуть до єдиної мети та складають у цілому єдиний злочин.

Кримінальний закон в частині 2 ст. 32 КК України визнає продовжуваним злочином діяння, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Складений злочин – це злочин, який складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх відокремлено (ізолювано), являє собою самостійний злочин, але через свою органічну єдність вони утворюють один одиничний злочин, який охоплюється ознаками однієї статті (частини статті) КК.

3. Сукупність злочинів

Видом множинності злочинів є сукупність злочинів. У відповідності до статті 33 КК України сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами статті Особливої частини КК, за жоден із яких її не було засуджено.

Із цього визначення випливає, що сукупність злочинів характеризується такими ознаками: особою вчинено два або більше злочинів, кожен із цих злочинів кваліфікується за різними статтями або за різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден із них особа не була засуджена, тобто всі вони були вчинені до винесення вироку хоча б за один із них.

Сукупність злочинів має певні особливості, які дозволяють класифікувати її, поділивши на види. Кримінальний закон не дає класифікацію видів сукупності злочинів, її дає наука кримінального права. Під час визначення видів сукупності злочинів обов'язковим має бути те, що всі вони повинні мати родові ознаки сукупності злочинів, тобто щоб особою або співучасниками було вчинено два або більше злочинів, кожний з яких передбачено самостійною статтею КК або різними частинами однієї статті КК, і щоб усі вони були вчинені до засудження хоча б за один із них. Але, крім притаманних сукупності злочинів ознак, її різні види мають свої особливості та видові ознаки.

У науці кримінального права сукупність злочинів поділяється на два види – ідеальну сукупність і реальну сукупність.

Ідеальна сукупність є такою там, де особа одним діянням вчиняє два або більше злочинів.

Реальна сукупність є там, де особа різними самостійними діями вчиняє два або більше злочинів.

4. Повторність злочинів

Частина 1 ст. 32 КК України встановлює, що під повторністю злочинів розуміється вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу. У частині 3 ст. 32 КК указується, що вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями Кодексу, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині Кодексу.

Ці визначення повторності злочинів надають можливість виділити такі її ознаки:

1) особою (групою осіб) вчинено два або більше самостійних злочинів; повторність злочинів можуть утворювати різні види одиничних злочинів – прості одиничні злочини та складні; для поняття повторності не має значення, були обидва (або більше) злочини закінченими чи один із них був лише готуванням до злочину або замахом на нього; також дня неї не мають значення форми співучасті чи та роль, яку виконував співучасник у злочині, який утворює повторність;

2) одиничні злочини, що утворюють повторність, вчиняються неодноразово, тобто є віддаленими один від одного певним проміжком часу;

3) для повторності злочинів не має значення, чи була особа засуджена за раніше вчинений нею злочин; у статтях Особливої частини КК, в яких передбачається повторність, не вказано на те, що особа повинна або навпаки, не повинна бути засуджена за раніше вчинений злочин (наприклад, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 152 КК України тощо); це надає можливість зробити висновок, що повторність є такою у випадках, коли за перший із вчинених злочинів особа не була засуджена, й у випадках, коли новий злочин вчинено після засудження за перший злочин;

4) у відповідності до ч. 4 ст. 32 КК України повторність відсутня, якщо за раніше вчинений

злочин особою було звільнено від кримінальної відповідальності з підстав, установлених законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято.

Слід виділити два види повторності злочинів: 1) повторність злочинів, не пов'язана із засудженням винного за раніше вчинений ним злочин; 2) повторність злочинів, пов'язана із засудженням винного за раніше вчинений ним злочин.

5. Рецидив злочинів

У відповідності до статті 34 КК України рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Рецидив злочинів є видом повторності злочинів, пов'язаним із засудженням за попередній злочин, тому йому притаманні ознаки повторності злочинів, до яких належать такі:

1) рецидив є там, де особою вчинено два або більше самостійних і тільки умисних злочинів;

2) у разі рецидиву кожен з учинених злочинів являє собою одиничний злочин різних видів (простий або складний);

3) злочини, що утворюють рецидив, обов'язково є віддаленими один від одного певним проміжком часу, іноді дуже тривалим (рецидив злочинів, віддалений у часі).

Але, на відміну від фактичної повторності, рецидив злочинів має притаманну лише йому ознаку. Нею є судимість. Під судимістю розуміється певний правовий стан особи. Факт судимості створюється шляхом набрання законної чинності обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 88 КК України). Такий стан існує протягом строку покарання та протягом певного строку після його відбуття. Учinenня нового злочину протягом строку судимості має в теорії кримінального права назву «легальний рецидив». У статті 34 КК України закріплено саме поняття легального рецидиву злочинів. Якщо судимість за раніше вчинений злочин була погашена або знята у встановленому законом порядку (ст. 89 та ст. 91 КК України), рецидив злочинів виключається.

Іноді в літературі вживають поняття фактичного, або кримінологічного рецидиву, під яким розуміють фактичну повторність злочинів, тобто повторність, не пов'язану із засудженням особи за раніше вчинений злочин. Але такий підхід ототожнює рецидив злочинів із повторністю. Рецидив злочинів є більш небезпечним видом множинності, ніж фактична повторність злочинів. Саме легальний рецидив злочинів є найбільш суспільно небезпечним її видом.

Залежно від характеру злочинів, що входять у рецидив, він поділяється на загальний і спеціальний рецидив.

Загальний рецидив – це такий рецидив, який складають різнорідні злочини, тобто не тотожні за родовим або безпосереднім об'єктом, і ті, що мають різну форму вини, наприклад вчинення особою крадіжки, а потім зґвалтування. Загальний рецидив не впливає на кваліфікацію злочину, але у відповідності до пункту 1 ч. 1. ст. 67 КК України визнається обставиною, що обтяжує покарання.

Спеціальний рецидив – це такий рецидив, у який входять тотожні або однорідні злочини, тобто однакові за складом чи такі, що мають тотожні або схожі безпосередні об'єкти та вчиняються з тією ж самою формою вини, наприклад, особа, яка раніше була засуджена за вбивство, знову вчиняє вбивство, або та, що раніше була засуджена за розбій, вчиняє крадіжку.

Залежно від кількості судимостей рецидив поділяється на два види – простий і складний.

Простий рецидив є таким тоді, коли особа має дві судимості. Наприклад, особа, яка має судимість за хуліганство, вчиняє крадіжку, за яку її знову засуджують.

Складний або багаторазовий рецидив – це рецидив злочинів, за якого особа має три та більше судимості, наприклад три судимості за крадіжку або три судимості за різні злочини.

Завдання

1. Поняття й ознаки множинності злочинів
2. Поняття та види одиничного злочину
3. Сукупність злочинів

4. Повторність злочинів

5. Рецидив злочинів

Тема 12. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння

1. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння.
2. Необхідна оборона
3. Затримання особи, що вчинила злочин
4. Крайня необхідність
5. Фізичний або психічний примус
6. Виконання наказу або розпорядження
7. Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик)
8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття

злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації

Література

33. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
34. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
35. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
36. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
37. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
38. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
39. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
40. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння.

Обставини, що виключають злочинність діяння, є пов'язаними з діями людини, що вчиняються за наявності її свідомості та передбачення настання заборонених законом наслідків, однак збіг певних чинників спонукає її вчиняти діяння, яке зовні нагадує злочин. Таке діяння за своїми зовнішніми ознаками збігається з ознаками того чи іншого злочину, але вважається правомірним.

Чинний Кримінальний кодекс України до таких обставин відносить необхідну оборону (ст. 36 КК України), уявну оборону (ст. 37 КК України), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК України), крайню необхідність (ст. 39 КК України), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК України), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України).

Характерними ознаками обставин, що виключають злочинність діяння, є такі:

- 1) дії за наявності таких обставин учиняються з метою відвернути небезпеку заподіяння тяжкої шкоди правоохоронюваним об'єктам;

2) таке відвернення здійснюється в одному випадку шляхом заподіяння шкоди тому, хто умисно вчиняє злочин, в іншому – шляхом спричинення шкоди одним цінностям, що охороняються законом, для відвернення небезпечної шкоди, що загрожує іншим, більш важливим цінностям;

3) дії, вчинені за названих обставин, мають зовнішню подібність до дій та їх наслідків, зазначених у нормах кримінального закону як такі, що входять до певного складу злочину;

4) такі дії за наявності обставин, про які йдеться, визнаються правомірними, або інакше – зазначені обставини виключають злочинність діяння.

Отже, під обставинами, що виключають злочинність діяння, розуміють діяння, які за своїми зовнішніми ознаками є схожими на діяння, передбачені кримінальним законом як злочин, але за певних умов вважаються правомірними.

2. Необхідна оборона

Згідно з частиною 1 ст. 36 КК України необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищає себе, іншу особу, а також суспільні інтереси, інтереси територіальної громади чи інтереси держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної й достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

У частині 2 ст. 36 КК України законодавчо закріплено положення про те, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Необхідна оборона є правомірною за наявності певних умов: а) стосовно цінностей, що захищаються від посягання; б) стосовно суспільно небезпечного посягання; в) стосовно захисту.

Перевищенням меж необхідної оборони, як зазначено в частині 3 ст. 36 КК України, визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне за собою відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених кримінальним законом (ст. 118 і 124 КК України).

Отже, оборона визнається необхідною без будь-яких обмежень під час захисту благ, прав і цінностей людини, суспільства та держави від небезпечних посягань і заподіяння будь-якої шкоди нападникові (нападникам) за таких умов:

- 1) якщо посягання вчиняється озброєною особою;
- 2) якщо посягання вчиняється групою осіб;
- 3) якщо відвертається протиправне насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення;
- 4) у всіх інших випадках за наявності умов правомірності необхідної оборони.

3. Затримання особи, що вчинила злочин

Затримання особи, що вчинила злочин, – це використання наданого законом права (для певних осіб – виконання покладених на них обов'язків) потерпілому й іншим особам затримувати злочинця в разі вчинення або безпосередньо після вчинення ним злочину з метою доставити його відповідним органам влади (прокуратура, суд, органи виконавчої влади, громадські формування з охорони громадського порядку).

Затримання особи, що вчинила злочин, буде законним, якщо:

- а) особа щойно вчинила злочинне посягання;
- б) така особа не підкоряється вимогам щодо доставляння її у відповідні органи влади;
- в) затримання здійснювалось із боку потерпілого, іншої особи або особи, яка за своїм посадовим, службовим, професійним або іншим становищем зобов'язана затримувати чи надавати допомогу під час затримування злочинця, який щойно вчинив злочин;
- г) особа, яка затримує злочинця, впевнена у тому, що останній вчинив злочин, який потребує негайного реагування відповідного органу влади;

- г) насильство, яке було застосовано до особи, що підлягала затриманню, і заподіяна їй шкода були вимушеними заходами, без застосування яких затримання було неможливим;
- д) затримання вчинено з метою доставляння злочинця відповідним органам влади;
- е) під час затримання злочинця не було допущено перевищення заходів, необхідних для доставляння його в органи влади.

4. Крайня необхідність

Крайня необхідність – це такий збіг обставин, за якого виникла безпосередня небезпека для певного об'єкта, зберегти який можна, лише заподіявши шкоду іншому, менш цінному об'єктові. Інакше кажучи, правомірним вважається заподіяння (за наявності загальної небезпеки) шкоди одним цінностям, що охороняються правом, з метою відвернути шкоду більш значним цінностям, які теж охороняються правом.

Умови, що визначають правомірність крайньої необхідності:

- 1) наявність небезпеки заподіяння шкоди об'єктові захисту;
  - 2) небезпека, що виникла, має бути наявною та дійсною, тобто вона виникла, існує і ще не минула;
  - 3) небезпека має бути невідвратною, а усунути її неможливо без заподіяння шкоди іншим цінностям, що також охороняються правом;
  - 4) шкода має завдатися так званим третім особам, якщо ж вона завдається нападнику, то вчинене розглядається за правилами про необхідну оборону;
  - 5) особа завдає шкоду, будучи зобов'язаною або вимушеною до цього об'єктивними обставинами;
    - б) заподіяна шкода має бути меншою, ніж відвернена шкода.
- Джерелом небезпеки, що зумовлює стан крайньої необхідності, можуть бути:
- а) стихійні сили природи (грозовиця, землетрус, пожежа, повінь, гірські лавини, дії джерела підвищеної небезпечності, затоплення тощо);
  - б) суспільно небезпечна поведінка людини (наприклад, створення аварійної ситуації, що може спричинити тяжкі наслідки);
  - в) фізіологічний стан людини (голод, хвороба тощо);
  - г) порушення роботи технічних чи автоматичних систем, що спричинило аварію або катастрофу;
  - г) напад тварин;
  - д) збіг обставин, що зумовлює необхідність одночасного виконання певних обов'язків.

5. Фізичний або психічний примус

Частина 1 ст. 40 КК України передбачає, що не є злочином дія або бездіяльність особи, які заподіяли шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинені під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Відповідно до частини 2 цієї статті питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо вона зазнала фізичного примусу, внаслідок якого зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень статті 39 КК України.

Під фізичним примусом слід розуміти протиправний фізичний вплив на людину з метою примусити її вчинити або не вчинити певні протиправні дії всупереч її волі (тобто вчинити злочин). Підставою виключення злочинності діяння у випадку, що аналізується, є непереборний фізичний примус – протиправний фізичний вплив на людину, за якого особа повністю позбавлена можливості керувати своїми вчинками. Через застосування такого фізичного примусу особа позбавляється можливості вибору бажаного варіанту поведінки та змушена або робити певні протиправні дії, або не діяти в ситуації, коли вона повинна була діяти. Такий фізичний вплив може виражатись у нанесенні ударів, побоїв чи тілесних ушкоджень, введення в організм різноманітних препаратів, застосуванні засобів стримування чи ізоляції особи тощо.

Психічний примус – це погроза застосуванням до особи фізичного насильства або заподіянням матеріальної чи моральної шкоди (наприклад, погроза вбити, знищити або

пошкодити майно, поширити відомості, що ганьблять особу, тощо) із метою спонукати її вчинити злочин. Психічний примус хоча й обмежує можливості особи керувати своїми діями, проте ніколи не паралізує цілком її волю, через що ця особа все ж таки має можливість обрати той або інший варіант поведінки, як і в разі переборного фізичного примусу.

6. Виконання наказу або розпорядження

Відповідно до частини 1 ст. 41 КК України дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Сам процес виконання наказу має свої критерії, що характеризують: суб'єкт виконання наказу; його мету; об'єкт заподіяння шкоди; характер дії (бездіяльності) виконавця наказу; своєчасність виконання наказу і межі заподіяння шкоди під час виконання наказу.

Особа, яка одержала злочинний наказ, може і не усвідомлювати його злочинного характеру. Проте, якщо за обставинами справи вона повинна була й могла це усвідомлювати, то вчинене розглядається як необережний злочин, якщо, звісно, таке діяння передбачено в КК як злочинне. Якщо особа не усвідомлювала й не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження (ч. 5 ст. 41). У цьому випадку особа, яка виконала наказ, є своєрідним знаряддям у руках того, хто віддав злочинний наказ (так зване опосередковане заподіяння). Останній притягається до відповідальності як виконавець того умисного злочину, вчинення якого передбачалося в наказі і який він скоїв «руками» невинного «виконавця» (ч. 2 ст. 27 КК України).

7. Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик)

Відповідно до статті 42 КК України виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння, – це вчинення діяння, пов'язаного із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави для досягнення значної суспільно корисної мети, якщо ця мета у цій обстановці не могла бути досягнута неризикованою дією (бездіяльністю), і вжиті особою запобіжні заходи давали достатні підстави розраховувати на відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Підставами виправданого ризику є такі:

- 1) наявність об'єктивної ситуації, що свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети;
- 2) неможливість досягнення цієї мети неризикованим діянням;
- 3) ужиття особою запобіжних заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Ознаки діяння, пов'язаного з ризиком, визначаються через його мету, об'єкт заподіяння шкоди, характер діяння, своєчасність і межі заподіяння шкоди.

1. Мета. Частина 1 ст. 42 КК України передбачає, що ризиковане діяння має бути вчинене для досягнення значної суспільно корисної мети. Такою метою може бути, наприклад, запобігання техногенній аварії, одержання нових знань, порятунк хворого тощо. Поняття значущості такої мети є оціночним, проте в будь-якому випадку вона повинна бути настільки високозначимою, щоб бути співрозмірною зі шкодою, що заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони.

2. Об'єктом заподіяння шкоди в разі виправданого ризику є правоохоронювані інтереси особи (наприклад, її життя, здоров'я або власність), суспільні інтереси (наприклад, громадська безпека, безпека руху транспорту) або інтереси держави (наприклад, недоторканність державних кордонів).

3. Характер діяння. Виправданий ризик із зовнішнього боку збігається з фактичними ознаками якогось злочину (наприклад, убивства, нанесення тілесних ушкоджень, залишення в небезпеці тощо). Відповідно до частини 1 ст. 42 ризиковане діяння може виражатися як в активній (дія), так і в пасивній (бездіяльність) поведінці.

4. Своєчасність ризикованого діяння полягає в тому, що воно має бути вчинено лише протягом часу існування його підстави (умов виправданого ризику). Якщо ця підстава ще не виникла або навпаки, уже зникла, то вчинення ризикованого діяння, що спричинило заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, може тягти відповідальність на загальних підставах.

5. Межі заподіяння шкоди в статті 42 КК України прямо не визначено. Водночас висновок про них можна зробити на підставі частини 3 ст. 42 КК України, де вказується, що ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації

Відповідно до частини 1 ст. 43 КК України визнається правомірним вимушене заподіяння певної шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності. Таке заподіяння шкоди визнається обставиною, що виключає злочинність діяння, за сукупності певних ознак і якщо воно було вчинене за наявності конкретної підстави.

Підставою заподіяння шкоди виступає її вимушеність. Вона трапляється, коли в особи, яка входить до складу злочинної групи, виникла необхідність брати участь у вчиненні злочину (наприклад, через примушування з боку керівника злочинної організації), і була відсутня реальна можливість (без ризику розкрити свій зв'язок із правоохоронними органами і тим самим піддати себе небезпеці) відмовитися від участі в підготовці або вчиненні злочину в складі такої групи. Вчинення особою, яка виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, злочинного діяння, не зумовленого зазначеною вище необхідністю, не підпадає під дію статті 43 КК України, і ця особа має нести кримінальну відповідальність на загальних підставах.

Перевищення меж заподіяння шкоди є вчинення особою в складі організованої групи або злочинної організації одного з трьох видів злочинів:

- 1) умисного особливо тяжкого злочину, поєднаного з насильством над потерпілим;
- 2) умисного тяжкого злочину, пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому;
- 3) умисного особливо тяжкого й тяжкого злочину, пов'язаного з настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Завдання

1. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння.
2. Необхідна оборона
3. Затримання особи, що вчинила злочин
4. Крайня необхідність
5. Фізичний або психічний примус
6. Виконання наказу або розпорядження
7. Діяння, пов'язане з ризиком (виправданий ризик)
8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації

Тема 13. Звільнення від кримінальної відповідальності

1. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності.
2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.
3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з переданням особи на поруки.
5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності – це передбачена КК відмова держави в особі компетентних органів від офіційного осуду особи, діяння якої містить склад злочину.

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є передбачені законом обставини, за яких реалізація кримінальної відповідальності визнається недоцільною. Вона визначається наявністю певного юридичного факту – поведінки особи (наприклад, дійового каяття) або події, настання якої від волі особи не залежить (наприклад, закінчення строку давності). Установлений законом перелік випадків звільнення від кримінальної відповідальності (і, відповідно, підстав такого звільнення), що міститься в КК, є вичерпним.

Чинним КК передбачено випадки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з таким: 1) дійовим каяттям (ст. 45 КК України); 2) примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); 3) переданням особи на поруки (ст. 47 КК України); 4) зміною обстановки (ст. 48 КК України); 5) закінченням строків давності (ст. 49 КК України, чч. 1, 2 ст. 106 КК України); 6) застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього (чч. 1, 3 ст. 97 КК України); 8) позитивною посткримінальною поведінкою, передбаченою заохочувальними нормами Особливої частини КК України (ч. 5 ст. 1102, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 2121, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 2583, ч. 4 ст. 2585, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 3211, ч. 5 ст. 354 КК України). Перелік випадків звільнення від кримінальної відповідальності, поданий у КК, є вичерпним.

За місцем розташування відповідної норми (правової підстави) в КК розрізняють загальні види звільнення від кримінальної відповідальності та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

За юридичною формою припису про звільнення від кримінальної відповідальності (залежно від того, правом чи обов'язком суду є застосування такого звільнення) розрізняють обов'язкові (імперативні) та необов'язкові (факультативні) його види. Факультативним воно є у випадках, коли певна норма не зобов'язує суд, а лише надає йому можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності. Таке звільнення наразі передбачено статтями 47, 48, ч. 4 ст. 49, ч. 1 ст. 97 КК України.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

Передумова звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 45 КК України утворюється із сукупності таких характеристик вчиненого злочину: а) визнання його вчиненим особою вперше; б) невелика тяжкість вчиненого особою умисного або необережного злочину, а в разі вчинення необережного злочину – середня його тяжкість; в) відсутність у ньому ознак корупційного злочину. Невелика або середня тяжкість злочину визначається за критеріями, передбаченими частинами 2, 3 і 6 ст. 12 КК України.

Злочин визнається вчиненим умисно за наявності в його суб'єктивній стороні вини у вигляді прямого чи непрямого умислу (ст. 24 КК України), а також змішаної форми вини у вигляді умисного ставлення до діяння й похідного наслідку та необережності – до віддаленого більш тяжкого наслідку. Злочин вважається необережним у випадках вчинення його зі злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю (ст. 25 КК України), а також за наявності в його суб'єктивній стороні змішаної форми вини у вигляді умисного ставлення до суспільно небезпечного діяння й необережного – до його суспільно небезпечних наслідків (див. тему «Суб'єктивна сторона злочину»).

Злочин вважається вчиненим вперше у будь-якому з таких випадків: 1) раніше особа не порушувала кримінальний закон («фактичне» вчинення злочину вперше); 2) особа вчиняла злочин (злочини), але його (їх) кримінально-правові наслідки на момент нового порушення кримінального закону вже минули (особа засуджувалася за злочин, але судимість за нього знято чи погашено; вона вчиняла раніше злочин, але була звільнена від кримінальної відповідальності за нього).

Передбачена статтею 45 КК України підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності особи – дійове каяття. Його утворює добровільна активна посткримінальна поведінка, мотивом якої є щире каяття, спрямована на усунення фактичних шкідливих наслідків учиненого злочину, а також на надання допомоги у його розкритті.

Відсутність хоча б однієї із зазначених складових дійового каяття виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 45 КК України. Виняток можуть становити лише випадки вчинення посягання, яким не заподіяно реальної шкоди (наприклад, замаху на злочин), що не вимагає від правопорушника ані відшкодування збитків, ані усунення шкоди.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

Передумова звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 46 КК України містить вимоги до вчиненого злочину, тотожні передбаченим ст. 45 КК України:

- а) визнання його вчиненим особою вперше;
- б) невелика тяжкість вчиненого особою умисного або необережного злочину, а в разі вчинення необережного злочину – середня його тяжкість;
- в) відсутність у ньому ознак корупційного злочину.

Підставою цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є примирення винної особи з потерпілим, поєднане з відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) слід розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором і з яких мотивів.

Потерпілим може бути визнана фізична особа, якій злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнову шкоду. У випадку, якщо злочином заподіяно шкоду кільком особам, має бути досягнуто примирення з усіма потерпілими.

4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з переданням особи на поруки

Передумова звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 47 КК України містить такі вимоги до вчиненого злочину: 1) визнання його вчиненим особою вперше; 2) невелика або середня тяжкість вчиненого особою умисного або необережного злочину; 3) відсутність у ньому ознак корупційного злочину.

Підстава звільнення від кримінальної відповідальності у цьому випадку містить сукупність таких елементів: 1) щире каяття особи (матеріальний елемент); 2) клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передання особи на поруки (процесуальний елемент). Це клопотання має бути викладеним у письмовій формі вмотивованим проханням колективу про звільнення конкретної особи від кримінальної відповідальності, про передання її на поруки, про зобов'язання колективу здійснювати щодо правопорушника заходи виховного характеру, а також зобов'язання цієї особи виправдати довіру колективу. Клопотання має бути оформлене у вигляді протоколу загальних зборів колективу підприємства, установи чи організації. Коло суб'єктів поручительства, окреслене в частині 1 ст. 47 КК України, виключає з нього неформальні соціальні групи. Згідно з ідеєю виховного громадського впливу на особу, закладену в передання останньої на поруки, вона має бути членом цього колективу.

На те, що особа не виправдала довіру колективу, можуть указувати, зокрема, систематичне або грубе порушення нею правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації; невиконання зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу; вчинення нового злочину чи іншого правопорушення тощо. Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні unikнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою місця роботи або навчання тощо. Порушення громадського порядку – це вчинення особою проступку (наприклад, із передбачених статтями 173, 1732, 1734 КУпАП), за який на неї накладено адміністративне стягнення.

Якщо до закінчення річного строку особа, передана на поруки, вчиняє новий злочин, учинене кваліфікується з урахуванням множинності злочинів (є їх повторність або сукупність).

5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки

Передумова звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 48 КК України містить такі вимоги до злочину: 1) визнання його вчиненим особою вперше; 2) невелика або середня тяжкість; 3) відсутність у ньому ознак корупційного злочину.

Стаття 48 КК України передбачає два різновиди звільнення від кримінальної відповідальності: 1) у зв'язку зі зміною обстановки, яка зумовила втрату суспільної небезпечності діяння; 2) у зв'язку зі зміною обстановки, яка зумовила втрату суспільної небезпечності особи. У першому випадку закон має на увазі певні суттєві зміни у зовнішніх умовах, що не залежать від волі особи та зумовлюють малозначність або повну втрату суспільної небезпечності вчиненого кримінально караного діяння (за збереження кримінально-правової заборони на аналогічні діяння, тобто без здійснення декриміналізації), в іншому – такі обставини, коли внаслідок об'єктивних змін у зовнішніх умовах, які оточують особу, остання вже не створює загрозу об'єктам, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнали змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину.

Передбачені в статті 48 КК України різновиди звільнення від кримінальної відповідальності мають спільну підставу, якою є зміна обстановки – значна видозміна зовнішніх умов, в яких діяння особи та/або сама особа оцінювались як суспільно небезпечні. Така зміна передбачає зникнення якихось конкретних обставин, за відсутності яких особа не порушила б кримінальний закон або ж вчинене нею діяння не розглядалося б як злочинне.

6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

Підстава звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 49 КК України – закінчення строку давності. Строк давності – це період часу, тривалість якого визначено кримінальним законом, упродовж якого не набрав законної чинності обвинувальний вирок суду щодо конкретного злочину.

Стаття 49 КК України передбачає два види строків давності – диференційований та недиференційований.

Диференційований строк давності – це визначений у частині 1 ст. 49 КК України (щодо злочинів, учинених у неповнолітньому віці – в ч. 2 ст. 106 КК України) з урахуванням ступеню

тяжкості злочину період часу після його вчинення, впродовж якого особа не ухиляється від слідства або суду й закінчення якого зумовлює відмову держави від реалізації кримінальної відповідальності, якщо в цей час не набрав законної чинності обвинувальний вирок суду.

Диференційовані строки давності для злочинів, учинених повнолітніми особами (ч. 1 ст. 49 КК України), становлять:

– два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі (співвідношення суворості покарань визначається з урахуванням положень ст. 51 КК України, в яких вони розташовані в порядку її зростання);

– три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі; – п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

– десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

– п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Недиференційований строк давності – визначений кримінальним законом і не пов'язаний зі ступенем тяжкості вчиненого період часу, закінчення якого після вчинення злочину тягне відмову держави від реалізації кримінальної відповідальності особи, що ухиляється від досудового слідства або суду, якщо в цей період не набрав законної чинності обвинувальний вирок щодо цього злочину, й вона не вчинила особливо тяжкого, тяжкого чи середньої тяжкості злочину.

Задача

Проживаючи в одній комунальній квартирі, Губенко та Січкара часто сварились, ображали одна одну. Одного разу Губенко звинуватила Січкара в крадіжці її костюма. Та у відповідь образила сусідку, а потім кілька разів вдарила, спричинивши легке тілесне ушкодження з короткочасним розладом здоров'я. Потерпіла звернулася до суду, який порушив кримінальну справу за ч. 2 ст. 125 КК і призначив їй до розгляду. У період судового розгляду Січкара придбала для Губенко дефіцитні ліки, а також передала їй 300 грн. за зниклий костюм, хоча і продовжувала наполягати, що вона костюм не брала. У зв'язку з цим між Губенко та Січкара відбулося примирення, про що вони заявили в суді.

Чи нестиме відповідальність Січкара?

Тема 14. Покарання та його види

1. Поняття покарання.
2. Основні покарання.
3. Додаткові покарання.
4. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Література

41. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
42. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›
43. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
44. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
45. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
46. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.

47. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.

48. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Поняття покарання.

Покарання – центральний інститут кримінального права. У ньому найбільш повно та наочно проявляються зміст і спрямованість кримінальної політики держави, значення окремих інститутів кримінального права й інші кримінально-правові аспекти боротьби зі злочинністю. Покарання є ефективним кримінально-правовим засобом протидії злочинності, оскільки перериває антигромадську діяльність осіб, які вчиняють злочин. В юридичній літературі поняття кримінального покарання використовується в дуже різних значеннях: як правовий наслідок злочину, як форма реалізації кримінальної відповідальності, як засіб кримінально-правового впливу на винного, як засіб кримінально-правової боротьби зі злочинами, як кара за скоєне, як біль, якась шкода, що заподіюється винному на підставі судового вироку, тощо.

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України).

Законодавче визначення покарання дозволяє виділити такі його ознаки.

1. Покарання є заходом державного примусу, який застосовується до осіб, що вчинили злочин.
2. Покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, це надає йому публічного характеру
3. Покарання застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, тобто воно має особистий характер.
4. Покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.
5. У покаранні виражаються засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і самого злочинця.
6. Будь-яке покарання тягне за собою судимість.

2. Основні покарання

Основні покарання – це такі покарання, які призначаються у вироку тільки як самостійні заходи впливу та за жодних умов не можуть застосовуватися як додаток до інших покарань, тобто не можуть приєднуватися до них. Особливість цих покарань полягає в тому, що згідно з частиною 4 ст. 52 КК України за один злочин може бути призначене лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті Особливої частини КК України. Крім того, всі вони призначаються тільки тоді, коли безпосередньо передбачаються у відповідних санкціях, а виняток із цього правила допускається лише в разі застосування ч. 1 ст. 69 КК України.

Згідно з частиною 1 ст. 52 КК України до основних покарань належать громадські роботи (ст. 56 КК України), виправні роботи (ст. 57 КК України), службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України), арешт (ст. 60 КК України), обмеження волі (ст. 61 КК України), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України), позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України) та довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України).

3. Додаткові покарання

Додаткові покарання не можуть призначатися самостійно й застосовуються лише разом з основними покараннями. Їх особливість полягає і в тому, що, на відміну від основних, за один злочин суд має право призначити (приєднати до основного) не лише одне, а й кілька додаткових покарань водночас (ч. 4 ст. 52 КК України). Крім того, на відміну від основних,

такі види додаткових покарань, які встановлено статтями 54 та 55 КК України, можуть призначатися й тоді, коли прямо у відповідних санкціях не передбачаються. Згідно з частиною 2 ст. 52 КК до додаткових покарань належать позбавлення військового чи спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України) та конфіскація майна (ст. 59 КК України).

4. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові

1. Штраф (ст. 53 КК) – це покарання, яке полягає у грошовому стягненні, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК України, з урахуванням положень частини другої ст. 53 КК України. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу.

2. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК) належить до так званих змішаних покарань, бо відповідно до частини 3 ст. 52 та ч. 1 ст. 55 КК може застосовуватися і як основне покарання на строк від двох до п'яти років, і як додаткове на строк від одного до трьох років. Однак позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років.

Завдання

Приклади покарань, які можуть призначатись як основні, так і додаткові

Тема 15. Призначення покарання

1. Загальні засади та принципи призначення покарання.
2. Обставини, які пом'якшують покарання. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.
3. Обставини, які обтяжують покарання.
4. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення. Обчислення строків покарання.

Література

1. Конституція України. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
2. Кримінальний кодекс України 2001 року. Офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> >
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.О.Беньківський; За заг. ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушка, С.Д.Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред.М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с.
8. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник: у 3х т. Т.1.: Загальні засади. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2019. 526 с.

1. Загальні засади та принципи призначення покарання.

За своєю суттю загальні засади призначення покарання – це певні концептуальні положення (постулати), якими визначаються умови, межі та правила призначення покарання. Вони є практичними формами вираження основних кримінально-правових принципів. У певному розумінні загальні засади матеріалізують такі принципи, забезпечуючи останнім належне втілення в законі. Фактично за їх допомогою теоретично визначені принципи набувають відповідної формалізації.

Якщо подивитись на статтю 65 чинного кодексу, може скластись враження, що законодавчо встановлюються лише три загальні засади призначення покарання, зміст яких полягає в тому, що, по-перше, суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 кримінального кодексу (п. 1 ч. 1 статті 65); по-друге, суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України (п. 2 ч. 1 статті 65); по-третє, покарання має бути призначене, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, винувату особу та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 статті 65). Утім, насправді, до загальних засад можна з упевненістю віднести й положення частин 2 і 5 КК, що розглядається.

Як зазначалось вище, перша з таких засад (п. 1 ч. 1 ст. 65) визначає, що покарання може призначатись у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною 2 ст. 53 Кримінального кодексу. Це означає, по-перше, що, вирішуючи питання про вибір виду та розміру конкретного покарання, суд повинен виходити саме з того, який вид і розмір такого покарання законодавчо сформульовано у санкції конкретної статті (частини статті) чинного Кримінального кодексу України.

Наступною засадою призначення покарання закон визначає відповідність призначеного покарання положенням Загальної частини Кримінального кодексу України (п. 2 ч. 1 ст. 65). Це означає, що, призначаючи те чи інше покарання з передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК, суд має дотримуватись приписів, установлених у Загальній частині кодексу.

Наступною засадою призначення покарання відповідно до частини 1 ст. 65 чинного КК України є призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3). Наявність такої засади призначення покарання насамперед свідчить про активне впровадження законодавцем низки правових принципів, а саме законності, логічності, справедливості, особистої відповідальності, гуманізму, економії кримінально-правової репресії.

Черговою засадою призначення покарання визначає припис, сформульований у частині 2 ст. 65 КК України. Відповідно до цієї норми «особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання, з передбачених за вчинений злочин, призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів».

2. Обставини, які пом'якшують покарання. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання

Обставини, які пом'якшують покарання, – це певні чинники (соціальні, фізіологічні, професійні тощо), а також певні елементи усвідомленої діяльності винуватої особи, які можуть відбуватись чи здійснюватись під час або після вчинення суспільно небезпечного діяння, й через наявність яких суд є повноважним пом'якшити покарання, вирішуючи питання про його призначення. Ці обставини перелічено в статті 66 Кримінального кодексу України.

До них віднесено такі:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;
- 3) учинення злочину неповнолітнім;
- 4) учинення злочину жінкою в стані вагітності;

- 5) учинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 6) учинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 7) учинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого;
- 8) учинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК України.

Призначаючи покарання, суд обов'язково має враховувати, що, як зазначено в статті 69-1 КК України, за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 66 цього кодексу, й відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також у разі визнання обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

3. Обставини, які обтяжують покарання

Обставини, які обтяжують покарання, – це законодавчо визначені умови, через наявність яких під час учинення суспільно небезпечного діяння чи за його наслідками суд фактично є повноважним призначити більш суворий вид та/або розмір покарання, передбачений нормою Особливої частини.

Таких обставин загалом законом передбачено 13, і їх перелічено в статті 67 Кримінального кодексу України:

- 1) учинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) учинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або 3 ст. 28);
- 3) учинення злочину на ґрунті расової, національної або релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) учинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочинцем;
- 6) учинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю, особи, яка перебуває в безпорадному стані або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини; 6-1) учинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
- 7) учинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) учинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) учинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає на психічне захворювання чи недоумство;
- 10) учинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) учинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану й інших надзвичайних подій;
- 12) учинення злочину загально небезпечним способом;
- 13) учинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

4. Правила складання покарань і зарахування строку попереднього ув'язнення. Обчислення строків покарання

За загальним правилом, установленим у частині 1 ст. 72, у разі складання покарань за сукупністю злочинів і сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид, виходячи з такого їх співвідношення:

1) одному дню позбавлення волі відповідають (пункт 1): а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту; б) два дні обмеження волі; в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт; г) вісім годин громадських робіт;

2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають (пункт 2): а) два дні обмеження волі; б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт (пункт 3);

4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт (пункт 4).

Питання обчислення строків покарання в чинному КК України врегульовано у статті 73 КК України. Відповідно до цієї кримінальноправової норми строки покарання обчислюються, відповідно, в роках, місяцях і годинах. Це означає, що будь-які інші варіанти розрахунку строків і розмірів покарання, як-от добами чи днями, а також тижнями, декадами, півріччями, тощо законом не допускаються.

Єдиним винятком із цього правила (також прописаним у ст. 73) є правило обчислення строків покарання в разі заміни або складання покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення. У таких випадках кримінальний закон допускає можливість обчислення строків покарання у днях. Але, підкреслюємо, таке обчислення є виключним варіантом і набуватиме актуальності лише у вищезазначених випадках.

Задача

Волошин, який систематично пиячив протягом 10 років і ображав дружину, вкотре прийшов додому п'яним. Як завжди, він почав її ображати, вдарив у голову. Через систематичне знуцання чоловіка у Волошиної виник стан сильного душевного хвилювання і вона вдарила його в груди ножем, яким у цей момент чистила огірок. Ніж ушкодив серце, чоловік помер. Волошину засуджено за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Захисник оскаржив вирок, вважаючи, що злочин вчинено в стані неосудності.

Чи підлягає скарга задоволенню?

Методичні рекомендації щодо розв'язання задач із Загальної частини кримінального права в межах окремого інституту, який стосується злочину. Особливості даного типу задач передбачають поглиблене дослідження змісту якогось конкретного інституту кримінального права, що стосується злочину. Тому рішення таких задач як окремі елементи включає:

1. Уточнення та попередню оцінку фактичних обставин (факультативний елемент).

2. Систематизацію тих фактичних обставин, які охоплюються змістом відповідного інституту (обов'язковий елемент).

3. Визначення конкретних правових, правозастосовних та теоретичних орієнтирів, які впливають на зміст інституту, що розглядається (обов'язковий елемент).

4. Зіставлення систематизованих фактичних обставин з правовими, правозастосовними та теоретичними орієнтирами відповідного інституту (обов'язковий елемент, який у письмовому вигляді в

рішенні може не наводитись).

5. Формулювання проміжних і остаточних висновків щодо кримінально-правового змісту відповідних фактичних обставин у межах інституту, що розглядається (обов'язковий елемент).

6. Написання формули кримінально-правової кваліфікації та юридичного формулювання обвинувачення (обов'язковий елемент, якщо таке написання можливе).

7. Відповідь на конкретні питання задачі, якщо така відповідь не сформульована у попередніх елементах рішення (факультативний елемент).

При цьому у функціональному плані перший з виділених вище елементів рішення задачі (якщо він потрібний) виступає *загальною передумовою* правильності такого рішення; другий–п'ятий елементи відображають *процес формулювання* власної кримінально-правової оцінки фактичних обставин і тим самим її *обґрунтування*; п'ятий (у частині остаточних висновків) або шостий (якщо він можливий) елементи фіксують *відповідну форму* власної кримінально-правової оцінки фактичних обставин; сьомий елемент (якщо він є в рішенні) дає відповідь на питання задачі, що мають переважно процесуальний характер.